

Masarykova univerzita

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a knihovnictví

Český jazyk a literatura

Zuzana Tomanová

Český socialistický realismus a jeho příběhy

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Bohumil Fořt, Ph.D.

2009

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala
samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....

Děkuji PhDr. Bohumilu Fořtovi, Ph.D., za odborné vedení práce a cenné rady a připomínky.

Anotace

Bakalářská diplomová práce *Český socialistický realismus a jeho příběhy* se zabývá literárním žánrem budovatelských románů. První část práce se věnuje základním znakům literatury socialistického realismu a snaží se nastínit formování a vývoj socialistického realismu v české literatuře. Druhá část práce obsahuje literárněvědní rozbor budovatelských románů, které vznikly na počátku 50. let 20. století.

Klíčová slova

Socialismus, socialistický realismus, budovatelský román, ideologie, typizace

Annotation

In general the Bachelor thesis *Czech socialist realism and its stories* analyses the literary genre of Czech socialist novel. The first part of the work focuses on basic features of the socialist-realistic literature and also on the formation and development of socialist realism in Czech literature. The second part of the work is devoted to an analysis of socialist novels published in early 1950s in former Czechoslovakia.

Keywords

Socialism, socialist realism, socialist novel, ideology, standardization

Obsah

1 Úvod.....	7
2 Východiska socialistického realismu v literatuře.....	8
2.1 Realismus.....	8
2.2 Kritický realismus.....	8
2.3 Proletářská literatura.....	9
2.4 Marxismus-leninismus.....	9
3 Socialistický realismus.....	11
4 Přijetí socialistického realismu do české literatury.....	15
4.1 Formování socialistického realismu v české literatuře.....	15
4.2 Poválečná doba 1945-1948.....	17
4.3 Socialistický realismus v české literatuře po roce 1948.....	19
4.4 Uvolnění poměrů v literární tvorbě.....	23
5 Východiska budovatelského románu.....	25
5.1 Sociální román.....	25
6 Budovatelský román.....	27
6.1 Mytizace světa.....	28
6.2 Styl budovatelských románů.....	29
6.2.1 Vyprávěcí postupy.....	29
6.2.2 Jazyk.....	31
6.3 Téma a motivy budovatelských románů.....	33
6.4 Čas budovatelských románů.....	35
6.5 Prostor budovatelských románů.....	37
6.6 Postavy.....	40
6.7 Děje a zápletky.....	49
7 Závěr.....	59
8 Literatura.....	60
8.1 Primární literatura.....	60
8.2 Sekundární literatura.....	60

1 Úvod

Vítězný únor 1948 neznamenal jen mocenský, ale i kulturní převrat. Socialistický realismus byl vyhlášen za jediný oficiální směr v českém umění. Spisovatelé se svým dílem měli podílet na budování nové společnosti. Literární díla měla být psána takovým způsobem, aby odpovídala duchu marxisticko-leninské filozofie a duchu socialistického zřízení. Literární díla měla sloužit k ideovému přetváření a výchově lidí. Literatura tak ztrácí své primární funkce a stává se prostředkem pro upevňování a šíření vládnoucí ideologie.

V bakalářské práci jsem se zabývala budovatelskými romány. Budovatelské romány byly považovány za prestižní žánr literatury socialistického realismu, vznikaly především v 50. letech 20. století a jejich úkolem bylo zobrazit revoluční proměny doby.

V první části bakalářské práce jsem se zaměřila na typické znaky literatury socialistického realismu, poté jsem se pokusila nastínit formování a vývoj socialistického realismu v české literatuře.

Druhá část bakalářské práce se týká samotného rozboru budovatelských románů. Při rozboru jsem vycházela z budovatelských románů, které vznikly na počátku 50. let 20. století. Jako primární literaturu jsem použila díla: Pujmanová, Marie: *Život proti smrti* (1952); Řezáč, Václav: *Nástup* (1951); Sedláček, Květoslav František: *Luisiana se probouzí* (1952).

2 Východiska socialistického realismu v literatuře

Socialistický realismus je umělecký směr, jehož koncept vznikl ve 30. letech 20. století v SSSR. Historickým předpokladem pro jeho vznik byl nástup proletariátu do čela revolučního hnutí. Teoretickým východiskem je pro socialistický realismus marxismus-leninismus. Umělecky se socialistický realismus hlásí k realismu 19. století, který se snaží o objektivní a pravdivé zachycení skutečnosti. Sociální kritičností navazuje především na kritický realismus.

2.1 Realismus

Hlavním principem realismu je pravdivé zobrazení skutečnosti, jak ho již ve starověku definoval Aristoteles, tedy „mimesis“- umění jako napodobení. Umělec se snaží objektivně zachytit skutečnost v její reálné podobě a podstatě.

Realismus se jako umělecký směr v literatuře rozvíjí v 19. století, vznikl jako reakce na umění romantických vizí, snů a zklamání. Požadoval, aby umění zobrazovalo život ne jako ideál, ale v jeho existující reálné podobě. Autoři si vybírají postavy z celého spektra společnosti a zachycují je v prostředí, které je jim vlastní. Do popředí zájmu se dostává všední život obyčejného člověka, který doposud představoval pro literaturu neatraktivní téma. Realistická díla zobrazují každodenní život, práci a problémy obyčejných lidí, snaží se postihnout vývoj postav, který je dobově a společensky podmíněný.

Počátky realismu jsou spjaty se syžetovými žánry, hlavní žánr realismu představuje román. V dílech zakladatelů realismu 19. století je děj vystavěn v kauzální chronologické kompozici, která umožňuje motivačně propojit více dějových linií. Syžet je utvářen v široce koncipovaných obrazech vypovídajících o významových vazbách mezi sociálním zázemím postavy, její psychikou a jednáním. Realisté zobrazovali stav rozvíjející se kapitalistické společnosti poetikou mimesis a typizace, jejich cílem bylo vytvořit věrohodný obraz reality.¹

2.2 Kritický realismus

Kritický realismus se v literatuře rozvíjí v 2. polovině 19. století. Kriticky se staví ke skutečnosti, ve které nedochází k naplnění ideálů humanismu a všelidské demokracie, které byly vkládány do kapitalistické společnosti.² Ve společnosti dochází k prohlubování sociálních rozdílů, člověk je posuzován podle majetku, nikoli podle lidských kvalit.³

¹ Lederbuchová, L. *Průvodce literárním dílem*. Jinočany: Nakladatelství H & H, 2002, s. 270.

² Vlašín, Š. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Orbis, 1977, s. 122.

³ Lederbuchová, L. *Průvodce literárním dílem*. Jinočany: Nakladatelství H & H, 2002, s. 271.

Kritický realismus vychází z názoru, že charakter člověka, jeho myšlenky, city i způsob chování jsou podmíněny sociálně historickými okolnostmi. Neidealizovaným obrazem strání člověku, který je znevýhodněný svým nemajetným postavením, a ukazuje sociální i lidskou necitlivost majetnějších a mocnějších. Snaží se o kritickou analýzu skutečnosti, jejímž cílem je postihnout hlavní společenské rozpory, průběh a příčinu dehumanizace lidské osobnosti.⁴

Kritický realismus klade důraz na zobrazení člověka, na jeho hlubokou psychologickou analýzu, snaží se hrdinu zachytit ve vývoji a ve všech souvislostech. Detailně se zabývá vnější charakteristikou postav a popisem prostředí, ve kterém se postavy vyskytují. Výraznou sociálně charakterizační funkci má řeč postav. Postavy se stávají typy, které zastupují celé skupiny postav.

Kritický realismus se zaměřuje na lid, který se stává předmětem ztvárnění, ale i hlavním vnímatelem díla.

2.3 Proletářská literatura

První světová válka, která zapříčinila velké ničení lidských životů a materiálních i duchovních hodnot, Velká říjnová revoluce v Rusku, nástup proletariátu k moci a snaha o spravedlivé uspořádání světa silně ovlivnily vývoj umění. Literatura se stává socialisticky angažovanou, což se projevuje především v proletářské literatuře.

Proletářská literatura se v české literatuře objevuje ve 20. letech 20. století. Literatura se snaží burcovat dělnickou třídu k boji, šíří touhu po socialistické společnosti a republice. Kritizuje buržoazní umění a měšťáckou společnost, kterou její individualistické a kapitalistické principy přivedly ke krizi a rozpadu.

V literatuře se tendenčně prosazuje realismus, kolektivismus a optimismus, který je spatřován ve víře v lepší život a v nové uspořádání společnosti. Hlavním hrdinou literatury se stává dělník, hlavní téma literatury představuje revoluce proletariátu.

Proletářské umění se prosazuje nejen v prozaické tvorbě,⁵ ale zejména v poezii, která již nechce být čtena v tichém soukromí, ale slouží k recitaci na shromáždění a dělnických schůzích.⁶

2.4 Marxismus-leninismus

Marxismus je filozofický směr hlásící se k myšlenkám Karla Marxe (1818-1883) a Friedricha Engelse (1820-1895). Marx nazýval svou filozofii „vědecký komunismus“ či „vědecký socialismus“ a chápal ji jako učení, které je schopné poskytnout proletariátu ucelený světový

⁴Lederbuchová, L. *Průvodce literárním dílem*. Jinočany: Nakladatelství H & H, 2002, s. 271.

⁵Představitelem proletářského umění v české próze je např. *Anna proletářka* I. Olbrachta (1928, časopisecky 1924 - 1925), *Nejkrásnější svět* M. Majerové (1923).

⁶Vlašín, Š. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Orbis, 1977, s. 244.

názor, třídní uvědomění jeho historické a společenské situace a rovněž návod na změnu kapitalismu v socialismus.⁷

Základem marxismu je historický a dialektický materialismus. Dialektický materialismus vychází z Hegelovy dialektické metody materialistického pojetí skutečnosti. Příroda, společnost i duchovní realita jsou projevem pohybu objektivně existující hmoty, svět je objektivní realita. Hmota je prvotní, vědomí je cosi odvozeného a druhotného. Skutečnost je zásadně poznatelná a lze ji prakticky přetvářet. Historický materialismus obsahuje učení o vývoji společnosti, v němž se člověk produkcí materiálních statků aktivně podílí na objektivním dějinném pohybu, který v konečných důsledcích podléhá základním dialektickým zákonům. Bezprostředním podnětem k vlastním historickým proměnám jednotlivých typů společností jsou postupné změny v oblasti materiální produkce, tzv. výrobních sil, které se dostávají do rozporu s původně jim přiměřenými výrobními vztahy a vlastnickými poměry, které mocensky hájí vládnoucí třída. Tento rozpor je řešen revolucí, v níž nová společenská třída násilím likviduje třídu vládnoucí. Třída proletářů je tedy povolána k revoluci, která zlikviduje kapitalismus a nastolí výrobní vztahy, které nebudou založeny na vykořisťování dělníků.⁸

Vladimír Iljič Lenin (1870-1924) vytvořil ortodoxní a dogmatickou formu marxismu, marxismus-leninismus, který byl v socialistických zemích sovětského typu povýšen na státní ideologii. Lenin považoval za nejvyšší formu demokracie diktaturu proletariátu, která může být úspěšná jen tehdy, bude-li vedena komunistickou stranou.

Lenin se zabýval také kulturou a uměním, ve svém pojetí kultury spojoval princip stranickosti s kladením důrazu na kulturnost práce, vzdělání a dědictví minulosti. V kulturní výchově mas viděl jednu z důležitých podmínek úspěchu revoluce, neboť zvýšení kulturní úrovně lidu zajišťuje široký rozvoj vědy, techniky a umění.⁹

⁷ Blecha, I. a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 259.

⁸ Blecha, I. a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002, s. 261.

⁹ Neff, V. *Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*. Praha: Mladá fronta, 1993, s. 222.

3 Socialistický realismus

Filozofickým východiskem pro socialistický realismus je marxismus-leninismus, zejména jeho historický a dialektický materialismus. Uvědomělým spojováním umělecké tvorby s revolučním socialistickým hnutím navazuje na proletářské umění. S kritickým realismem spojuje socialistický realismus sociální kritičnost a názor, že charakter člověka je podmíněn sociálně historickými okolnostmi, které jsou však v socialistickém realismu povýšeny na princip revolučního determinismu.¹⁰

Teorie socialistického realismu zdůrazňuje návaznost na pravdivost a objektivitu realismu 19. století. Skutečnost byla ale spíše přizpůsobena propagandě ideálů marxismu-leninismu. *Vztah socialistického realismu ke skutečnosti je určován Leninovou teorií odrazu: umění má vycházet ze skutečnosti, avšak není jejím pasivním odrazem, nýbrž jako nová realita na tuto skutečnost – především na společnost a společenské vědomí - aktivně působí.*¹¹ Z této teorie vyplývá, že skutečnost by měla být zpětně ovlivněna socialistickým uměním, které vytváří vzory pro realitu. Socialistické umění se mění v novou realitu, a nemůže tedy objektivně zachytit skutečnost.

Socialistický realismus se rozvíjí od počátku 20. století, byl definován jako umělecký směr a tvůrčí metoda umění a literatury.¹² Tvůrčí metoda je tvořena estetickým systémem, jenž se skládá z principů vytvářejících strukturu, která nám umožňuje poznat objektivní realitu. Estetickou rovinu tvůrčí metody socialistického realismu tvoří řada vzájemně souvisejících principů, které jsou podřízeny základnímu principu, principu revolučního determinismu.¹³

Mezi principy socialistického realismu patří:

Historismus

Socialistický realismus se snaží o historicky věrné zobrazení skutečnosti v její perspektivě z pohledu socialistického vývoje. Proměnu společnosti a člověka sleduje v historicky reálných souvislostech. Podle Marxe je vývoj společnosti dán historickým materialismem. Ve společnosti dochází k neustálým konfliktům mezi třídami, které by měly vyústit v komunistickou společnost zajišťující blaho pro celé lidství.

¹⁰ Ijezuitov, A. N. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1986, s. 149.

¹¹ Vlašín, Š. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Orbis, 1977, s. 302.

¹² Ijezuitov, A. N. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1986, s. 35.

¹³ Ijezuitov, A. N. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1986, s. 86.

Humanismus

Socialistický humanismus hlásá lásku, pozornost a úctu k člověku.¹⁴ Tato láska se ale vztahuje pouze na budovatele nové socialistické společnosti, k hrdinům, kteří nesouhlasí s režimem a bojují proti němu, se staví velmi nenávisně.

Socialistický životní ideál je založen na plnosti a bohatství života. Socialismus klade důraz na všestranný rozvoj člověka, usiluje o zvyšování životní úrovně, která by měla přispět ke kultivaci lidí.¹⁵

Stranickost

Jedním z nejvíce zdůrazňovaných znaků socialistické literatury je stranickost. *V umění socialistického realismu vystupuje stranickost jako nejvyšší ideově estetické kritérium.*¹⁶

Autor by měl zastávat marxistický světový názor, dodržovat věrnost a oddanost komunistickým ideálům a hájit právo a schopnost člověka aktivně přetvářet společnost v zájmu pracujícího lidu. Stranickost by neměla být ztotožňována pouze s umělcovými politickými názory, ale spojuje se s bezprostředním citem umělce a tvoří smysl a obsah jeho tvorby.¹⁷

Poznání skutečnosti a její hodnocení se děje z hlediska ideálů socialismu. Umění se pojí s komunistickou ideologií a podílí se na vytváření hodnotového systému socialistické společnosti. Literatura se stává ideologicky angažovanou.

Stranickost podmiňuje obsah výchovné a poznávací funkce umění, tyto funkce byly považovány socialistickými teoretiky za nejdůležitější. U Ijezuitova se dočítáme, že estetický zážitek je těsně spojován se stranickostí, která do umění vnáší duchovní a mravní potenciál. Estetické hodnocení se vždy uskutečňuje z pohledu společenské skupiny, je tedy pokaždé stranické. Nejvěrněji zhodnotit a nejlépe pochopit skutečnost může spisovatel, který se otevřeně hlásí k názoru proletariátu. Stranickost se tak stává podmínkou pro pravdivé zachycení skutečnosti.¹⁸

Agitace

Ideologičnost nezůstává jen doprovodným jevem umění, ale stává se přímo smyslem umění socialistického realismu. Umělecká díla nevznikají, aby zprostředkovala názor spisovatele a estetický prožitek, ale jsou vytvářena za účelem propagace ideologie komunismu. Spisovatelé se svým dílem mají aktivně podílet na budování nové společnosti.

¹⁴ Ijezuitov, A. N. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1986, s. 86.

¹⁵ Hájek, J. *K teorii socialistického umění*. Praha: československý spisovatel, 1984, s. 92.

¹⁶ Ijezuitov, A. N. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1986, s. 98.

¹⁷ Ijezuitov, A. N. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1986, s. 98.

¹⁸ Ijezuitov, A. N. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1986, s. 99.

Typizace

Románová díla mají zobecňovat (typizovat) zobrazovanou skutečnost. Zevšeobecnění musí vycházet ze skutečnosti a mělo by sledovat její reálné souvislosti. Spisovatel by měl pozorovat, srovnávat a poté vybrat charakteristické prvky tříd, které shrne do jedné osoby, tak aby vznikla literární postava, sociální typ, který působí kladně, nebo záporně.¹⁹

Pro socialistický realismus jsou typické především ty charaktery, které projevují socialistický postoj ke světu, jsou schopny aktivně se postavit nevyhovující skutečnosti a měnit ji ve prospěch a blaho člověka. Typické okolnosti nutí hrdiny cítit a myslet ve prospěch budování socialistické skutečnosti.²⁰

Díky zobecnění může čtenář lépe pochopit určité typy postav a událostí, to mu umožňuje snadněji se s nimi ztotožnit.

Převýchova

Umění socialistického realismu mělo sloužit praktickým požadavkům politické převýchovy. Literatura vytváří kladné dobové typy postav, jako je pracovitý úderník, bdělý funkcionář nebo uvědomělý družstevník, zachycuje jejich morální hodnoty a pohled na svět. Optimisticky líčí vize šťastného života v komunismu. Literatura socialistického realismu se snaží formovat postoje a názory čtenářů.

Kolektivismus

Socialistický realismus odmítá individualismus, jedinec se stává typem člověka, který nevyniká nad ostatní svou subjektivní formou.²¹ Pro jednotlivce se nejdůležitějším stávají zájmy kolektivu, pro které obětuje svoje tužby i osobní život. Kolektiv nachází svou novou jednotu ve společném přetváření a budování společnosti v zájmu ideálů socialismu.²²

Lidovost

Literatura má působit ve prospěch lidu a odpovídat zájmu lidu. *Potřebujeme literaturu, která bude mluvit k miliónům, a ne k určité malé skupině lidí. Potřebujeme kulturu, která by sjednocovala národ a nerozbíjela je v kulturní kasty.*²³

¹⁹ Gorkij, M. *Čtyři stati o literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1951, s. 73.

²⁰ Ijezuitov, A. N. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1986, s. 87.

²¹ Václavek, B. *Tvorba a skutečnost*. Praha: Československý spisovatel, 1980, s. 92.

²² Václavek, B. *Tvorba a skutečnost*. Praha: Československý spisovatel, 1980, s. 93.

²³ Nejedlý, Z. *O umění a politice*. Praha: Melantrich, 1978, s. 169.

Forma literárních děl by měla být prostá a jasná tak, aby literární díla byla srozumitelná a přístupná všem, vzdělaným i dělníkům. Teorie socialistického realismu prosazuje co nejdemokratičtější, nejpřístupnější a nejmasovější formu, která ale zůstává umělecky silná.²⁴

Hlavními žánry socialistického realismu se stávají budovatelský román, historická románová kronika, výrobní drama a agitační poezie. V dobové produkci se často objevovaly drobnější prozaické žánry a žánry publicistické, zejména reportáž, která umožňovala propojit zájem o faktografii a umělecké prostředky. Jiné tradiční literární žánry, např. psychologická próza, intimní lyrika, sentimentální dívčí romány a detektivky, jsou považovány za nežádoucí.²⁵

Za privilegovaný žánr byla považována velká epika, společenský román, který ukazuje v celé šíři a složitosti proces vzájemného působení charakteru člověka a vnějších okolností v průběhu celého lidského života nebo jeho dlouhých období.

V umění dochází k potlačování individuality umělce a osobitosti jeho stylu. Umělecké dílo nemá představovat subjektivní pohled autora na skutečnost, ale má vyjadřovat to, co je zážitkem celého kolektivu. Literatura se nezaměřuje na subjekt svého tvůrce, ale na objektivní realitu světa. Politické zájmy jsou nadřazovány svobodě uměleckého projevu. Tvůrčí subjekt se podřizuje vyšším kolektivním zájmům, které se vztahují k budování socialismu.²⁶

²⁴ Machonin, S. Poznámky k některým zásadám socialistického realismu. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 260.

²⁵ Lehár, J. a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 739.

²⁶ Buriánek, F. *Česká literatura 20. století*. Praha: Orbis, 1968, s. 253.

4 Přijetí socialistického realismu do české literatury

Socialistický realismus se v české literatuře formuje ve 30. letech 20. století. Hlavní období socialistického realismu v české literatuře spadá do let 1934-1956. Toto období má dvě odlišné fáze, fázi předválečnou, která se charakterizuje jako nedogmatická a hodnotově produktivní, a fázi padesátých let, která se jeví jako schematická, konvenční a hodnotově destruktivní.²⁷

4.1 Formování socialistického realismu v české literatuře

Společenská a politická situace byla jedním z činitelů, který působil na literární tvorbu 30. let. Hospodářská krize ukázala na nedostatky třídní společnosti, které vyvrcholily snahami o zrušení kapitalistického řádu. Demokratické svobody začal ohrožovat vzrůstající fašismus, který, necelých dvacet let po první světové válce, přinášel nesmyslné ničení lidských hodnot i životů.

Česká literární tvorba 30. let byla velmi diferencovaná. Na levé frontě literatury se utvářely dva směry, surrealismus, který navazoval na avantgardní program Devětsil a poetismus, a socialistický realismus, který nepřímo vycházel z programu proletářského umění a volně navazoval na kritický realismus.²⁸

Socialistický realismus se u nás projevoval a byl teoreticky vykládán jako syntéza obou předcházejících fází revolučního umění, proletářského umění i umění avantgardy. Český socialistický realismus přijímal podstatné podněty od sovětské literatury, která se dostala do průkopnického čela socialistické literární tvorby ve světě.²⁹ Do sovětské literatury se socialistický realismus prosadil na 1. sjezdu sovětských spisovatelů v Moskvě v roce 1934, kde byly v referátech M. Gorkého, A. A. Ždanova, N. I. Bucharina a dalších předneseny hlavní myšlenky socialistického realismu, který se stal oficiální metodou umělecké práce a estetickou teorií komunistické kultury. Za české a slovenské komunisty se moskevského sjezdu spisovatelů zúčastnili V. Nezval, V. Borin, A. Hoffmeister, L. Novomeský a F. C. Weiskopf.

Na českou literární tvorbu ovšem nejvíce působil příklad a zkušenost sovětské literární tvorby samotné, ve které je zachycena revoluce, ale i socialistická výstavba.³⁰

Socialisticky orientovaní umělci se ve 30. letech seskupili v organizaci Levá fronta, které předsedali St. K. Neumann a K. Teige. Levá fronta uspořádala diskuse o surrealismu a socialistickém realismu.

Skupina umělců hlásících se k socialistickému realismu se soustředila kolem Václavkova časopisu U Blok. Literární skupina Blok (1935-1938) měla významný podíl na orientaci a formování

²⁷ Janáček, P. Socialistický realismus: Co s ním?. *Kulturní týdeník A2*, 2007, č. 22, s. 16.

²⁸ Buriánek, F. *Česká literatura 20. století*. Praha: Orbis, 1968, s. 154-155.

²⁹ Buriánek, F. *Česká literatura první poloviny XX. století*. Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 226.

³⁰ Buriánek, F. *Česká literatura první poloviny XX. století*. Praha: Československý spisovatel, 1981, s. 229.

socialistické literatury a usilovala o protifašistické sjednocení slovesných tvůrců. V Bloku byl kladen důraz na jednotu autorových názorů a tvorby, umělci měli svými díly působit na široké vrstvy lidu ve smyslu vývoje k socialismu.³¹

Hlavními teoretiky socialistického realismu byli ve 30. letech B. Václavek a K. Kondrad, kteří socialistický realismus chápali jako literaturu zobrazující svět z hlediska revoluční perspektivy a jako spojení prvků realismu 19. století s některými postupy avantgardy.³² *Celý vývoj literatury ukazuje jasně, že její další existence a rozvoj jsou možné tehdy, když se co nejúže opře o nositele dějinného pokroku v naší literatuře, o dělnictvo a zároveň o avantgardu.*³³ Socialistický realismus pojímali jako otevřený proces se stálou vývojovou dynamikou.

Václavek zdůrazňuje pravdivé zobrazení skutečnosti, ale popisný měšťácký realismus 19. století považuje již za historicky překonaný. Socialistický realismus chápe jako syntetické umění, které usiluje o věrné zachycení skutečnosti s důrazem na společenskou socialistickou perspektivu. *Socialistický realismus má dialekticky nazírat na skutečnost, nevidět jen fakta, ale celkový smysl dynamického procesu skutečnosti.*³⁴

Avantgardní tvorba byla kritizována, protože se z umění snažila vyloučit všechny ideologické obsahy a mimoestetické funkce, což vedlo k oslabení účasti literatury na vzrůstajících společenských zápasech.³⁵

Literární teoretikové socialistického realismu kladli důraz na obsah uměleckých děl, ale uvědomovali si, že by se neměla podceňovat ani forma uměleckých děl, ta se však nesmí stát cílem umělecké tvorby, ale měla by sloužit novému obsahu.³⁶

Socialistický realismus se neměl omezovat na poznání skutečnosti, ani na bezprostřední revoluční působení na tuto skutečnost, ale jeho úkolem bylo ztvárnit skutečnost v emocionální zkratce, zachytit její směr a záměr, její smysl, tendenci a podstatu. Středem pozornosti se stává člověk v celé své rozmanitosti, který má být postihován v individuální konkrétnosti a zároveň typicky.³⁷

Proletářskému umění bylo vytýkáno úzké vymezení tématu, které se obvykle vztahuje k revolučnímu boji na barikádách. Autoři by měli opustit zavedené schéma: *stávka – vzpoura –*

³¹ Členy Bloku byli B. Václavek, K. Konrad, J. Jilemnický, J. V. Pleva, G. Včelička, J. Weil, S. K. Neumann, I. Olbracht, M. Majerová, M. Pujmanová a další.

³² Lehár, J. a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 2006, s. 738.

³³ Václavek, B. *Tvorba a skutečnost*. Praha: Československý spisovatel, 1980, s. 158.

³⁴ Václavek, B. *Tvorba a skutečnost*. Praha: Československý spisovatel, 1980, s. 175.

³⁵ Buriánek, F. *Česká literatura 20. století*. Praha: Orbis, 1968, s. 158.

³⁶ Václavek, B. *Tvorba a skutečnost*. Praha: Československý spisovatel, 1980, s. 92.

³⁷ Buriánek, F. *Česká literatura 20. století*. Praha: Orbis, 1968, s. 160-161.

*povstání – revoluce – budování socialismu.*³⁸ Úkolem proletářské literatury není ukázat revoluci jako zákon, ale zachytit lid, jak vytváří revoluci celým svým životem.³⁹

Socialistický realismus má podle soudobých teorií nazírat na skutečnost dialekticky a při jejím ztvárnění využívat všech tvárných prostředků, které přinesl vývoj umění. Cílem socialistického realismu není úzce pojaté umění, které slouží pouze společenskému boji a revoluci, ale velké umělecké dílo, které shrnuje základní vývojové tendence celého období.^{40,41}

Po druhé světové válce dochází k dogmatickému zúžení a ustrnutí socialistického realismu, protože nebyla navázána kontinuita na dynamické a dostatečně široké pojetí marxistické literární kritiky a na tvůrčí praxi socialistického realismu 30. let.⁴²

4.2 Poválečná doba 1945-1948

Po osvobození v roce 1945 patřilo Československo pod sféru vlivu SSSR. Společnost byla plná iluzí a víry v novou budoucnost a ve spravedlivější uspořádání společnosti. Pocity solidarity a sounáležitosti posílily sklony ke kolektivismu. Touha podílet se na novém uspořádání společnosti zasáhla také uměleckou sféru a dochází k propojení umění a politiky. Spisovatel plní roli nositele a tlumočnicka politických idejí.⁴³

V období mezi květnem 1945 a dubnem 1948 se polemizovalo o směřování kulturního vývoje, funkci umění, vztahu umělce ke skutečnosti a veřejnému dění.

Vedly se kampaně proti spisovatelům usvědčeným nebo podezřelým z kolaborace, útoky směřovaly také proti některým katolickým autorům.

Snaha umělců podílet se na obnově života v osvobozené republice posílila tendenci k jejich sdružování do velkých profesních svazů. Hned po osvobození republiky byl obnoven Syndikát českých spisovatelů, který byl podporovaný státem a stal se nejvlivnější literární organizací předúnorové doby.

Otázka orientace kultury byla spojována se zahraničněpolitickou orientací státu. Komunisté (Z. Nejedlý, L. Štoll, J. Taufer a další) chápali prosovětskou politiku a celkový obrat na Východ jako trvalé a jediné řešení.⁴⁴

³⁸ Kondrad, K. *O revoluční tradici české literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1980, s. 63.

³⁹ Václavek, B. *Tvorba a skutečnost*. Praha: Československý spisovatel, 1980, s. 92.

⁴⁰ Buriánek, F. *Česká literatura 20. století*. Praha: Orbis, 1968, s. 162.

⁴¹ Tvůrčí cestu směrem k socialistickému realismu vyznačují v próze ve 20. a 30. letech především díla M. Majerové, I. Olbrachta a J. Kratochvíla. M. Pujmanová vydává román *Lidé na křižovatce* (1937), který tvoří první díl románové trilogie. K realistickým tendencím se přibližují i avantgardní prozaikové, např. V. Vančura, a proletářští umělci, především G. Včelička a J. Noha.

⁴² Buriánek, F. *Česká literatura 20. století*. Praha: Orbis, 1968, s. 162.

⁴³ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. I 1945-1948*. Praha: Academie, 2007, s. 23-24.

⁴⁴ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. I 1945-1948*. Praha: Academie, 2007, s. 43.

Mezi hlavní propagátory socialistického realismu v naší kultuře patřil Zdeněk Nejedlý, který ve svých statích⁴⁵ nastínil vývoj české kultury směrem k sovětskému socialismu. Nejedlý se snaží odpovědět na otázku o smyslu a směřování českých dějin, svůj výklad českých dějin spojil s oficiální komunistickou ideologií. Komunisty považuje za nejnovější stádium vývoje českého národa. Lidové vrstvy vždy přejímaly staré a tvořily nové národní tradice a vedly národ stále vpřed. Vzniká tak obdivuhodná jednota našeho národního vývoje, společenská linie, která spojuje jednotlivé historické složky: *od drobné šlechty ve středověku přes husitského sedláka a řemeslníka i potom zase národního buditele až k dnešnímu vlasteneckému proletáři.*⁴⁶

Nejedlý odsoudil avantgardu, protože se vyhýbá žhavým otázkám doby, utíká od skutečnosti a netvoří umění, které by přetvářelo svět.⁴⁷ Požaduje lidové umění, přístupné širokým vrstvám, a národní umění, které navazuje na tradice 19. století. Vyzdvihuje národní klasiky, např. A. Jirásku, B. Němcovou, M. Alše a B. Smetanu. Za základní měřítko hodnoty uměleckého díla považuje jeho společenskou angažovanost, kterou oceňuje u tvůrců 19. století, kteří podle Nejedlého líčili českého člověka, ne jaký je, ale jaký by měl být. Stavěli tak lidu před oči ideál, tím jej vedli k tomu, aby tento ideál napodoboval i ve skutečnosti.⁴⁸

Komunisté považovali příklon k Sovětskému svazu za jedinou možnou cestu, jejich útok proto směřoval proti tzv. individualistickým humanistům, mezi které patřil V. Černý, F. Peroutka, F. Kovárna, J. Slavík a kteří kladli důraz na autonomnost umění a svobodu umělecké tvorby a odmítali podřízení umění politické funkci.⁴⁹

Do debat o umění se promítalo přesvědčení o krizi moderního umění, které se v polemikách začíná objevovat od konce 30. let. Do těchto debat zasahovali J. Chaloupecký, J. Grossmann a K. Bednář, kteří kritizovali zmechanizování a zautomatizování části moderní poezie, především surrealismu.⁵⁰

Jeden z hlavních úkolů poválečné přestavby kulturního života byl spatřován v odmítnutí populární literatury, označované jako literární brak. Literární brak podle soudobých názorů kazil vkus a snižoval intelektuální úroveň publika. Literární brak měl zaniknout a nahradit ho měly čtenářsky přístupné práce významných národních i evropských spisovatelů, které čtenáře formují a vychovávají.

⁴⁵ Zejména ve statích *O kulturu národní a lidovou* (1945, knižně 1948), *Komunisté dědici velkých tradic* (1946)

⁴⁶ Nejedlý, Z. *O umění a politice*. Praha: Melantrich, 1978, s. 204.

⁴⁷ Nejedlý, Z. *O kulturu národní a lidovou*. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 1/1945-1948/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 38.

⁴⁸ Nejedlý, Z. *O kulturu národní a lidovou*. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 1/1945-1948/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 38.

⁴⁹ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. I 1945-1948*. Praha: Academia, 2007, s. 43.

⁵⁰ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. I 1945-1948*. Praha: Academia, 2007, s. 114-115.

Spisovatelé, označovaní s odkazem na Stalina jako inženýři lidských duší, se měli podílet na budování nové společnosti a optimisticky líčit boj pracujícího lidu za socialismus.⁵¹ V dobové prozaické produkci se rýsovaly zhruba tři žánrově-tematické oblasti, které předznamenávaly budovatelskou poetiku.⁵² Byla to vesnická próza, próza soustředující se k nositelům socialistických myšlenek a část prózy s tématem protifašistického odboje.⁵³

4.3 Socialistický realismus v české literatuře po roce 1948

Vítězný Únor 1948 způsobil jednoznačný přechod k sovětskému modelu socialismu, komunistická strana se stala jedinou vládnoucí stranou v zemi. Odlišné názory v politice i kultuře byly umlčovány, mnoho spisovatelů bylo souzeno a uvězněno. Nový režim zrušil část literárních časopisů, prováděl čistky na školách a na univerzitách, potlačoval informace o kulturním dění v cizině, zakazoval a ničil nepohodlnou literaturu. Umělecké dílo bylo pojímáno jako nástroj, který sloužil k přeměně světa, propagaci oficiální ideologie a agitaci za vize nové komunistické společnosti.⁵⁴

Pro české literární myšlení bylo příznačné, že většina programových a diferenciačních procesů probíhala na základě konfrontace se starší literární tradicí, především s tvorbou avantgardy, kterou v meziválečném období vyznávali levicově smýšlející autoři, ale jejíž umělecké principy se odkláněly od dogmaticky uzavřené estetiky stalinského období.⁵⁵ Na tyto úvahy měly vliv Leninovy teze o existenci dvou kultur v rámci každé národní kultury. Pokroková kultura odráží zájmy dělnické třídy a podílí se na ničení nespravedlivého společenského řádu. Reakční, úpadková kultura působí v souladu s potřebami vykořisťovatelů.⁵⁶

Setkání mladých spisovatelů na Dobříši v březnu 1948 ukazovalo, že by mohla být částečně zachována názorová pluralita, která panovala v umění mezi lety 1945-1948. Tyto myšlenky však byly záhy kritizovány.⁵⁷

⁵¹ Šámal, P. Poznámky k myšlení o literatuře v letech 1945-1948. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 1 /1945-1948/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 506.

⁵² Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. I 1945-1948*. Praha: Academie, 2007, s. 246.

⁵³ Protifašistický odboj zachycuje *Němá barikáda* (1946) J. Drdy, která byla považována za vzorové prozaické dílo zachycující aktivního hrdinu jako bojovníka za společnou ideu kolektivu. M. Pujmanová navazuje svým románem *Hra s ohněm* (1948) na předválečný román *Lidé na křižovatce* (1937).

⁵⁴ Šámal, P. Cesta otevřená. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 583.

⁵⁵ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1948*. Praha: Academie, 2007, s. 140.

⁵⁶ Šámal, P. Cesta otevřená. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 584.

⁵⁷ Šámal, P. Cesta otevřená. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 584.

Na Sjezdu národní kultury, který se konal v dubnu 1948, vyjádřila velká část umělců svůj souhlas s poúnorovými událostmi a loajalitu komunistickému režimu.

V roce 1949 zanikl Syndikát českých umělců a nahradil ho Svaz československých spisovatelů, který na svém prvním sjezdu v roce 1949 vyhlásil za jedinou závaznou tvůrčí metodu umění socialistický realismus.

Literatura socialistického realismu měla být v úzkém styku s životem současných lidí. Spisovatel měl svým dílem sloužit republice a pomáhat ji budovat. *Naše skutečnost není ještě socialistická, ale právě proto tolik potřebujeme socialistického realismu, aby nám pomohl stavěním nové té budoucnosti.*⁵⁸

Proti avantgardním směrům se vedly nenávislné kampaně. Někteří autoři jsou nuceni vzdát se svých dřívějších názorů a teorií. J. Mukařovský se kriticky staví proti strukturalismu, jehož byl hlavním představitelem. Kritizuje všechny směry buržoazní vědy, neboť zastírají pravdu, neslouží pokroku, nebojují za spravedlnost a proti útisku, nevidí svůj nejvyšší úkol ve službě celku a nejsou schopny svobodné a tvořivé diskuse a kritiky. Strukturalisté se zabývali formou a obsahem díla a jejich vzájemnými vztahy. Obsah díla pojímali jako pouhý význam, nikoli jako zobrazení skutečnosti, jehož povinností je být pravdivé. Obsahem mínil strukturalismus jen námět díla, nevšímal si jeho ideového pojetí. Námět rozkládal na jednotlivé menší části, motivy. Původ jednotlivých motivů hledal v literární tradici, nikoli ve spisovatelově zkušenosti. Strukturalisté obsah literárního díla zcela odloučili od života, výklad literárního díla se tak uzavřel do ovzduší umělosti a kosmopolitismu. Strukturalismus spatřuje v umělecké formě nejvlastnější účel uměleckého tvoření, její proměny považuje za základ vývojového „samopohybu“ umění, podstatu uměleckého účinku vidí v estetické účinnosti formy. Hlavní funkci umění vidí v jeho estetické funkci. Marxistická literární věda se také zabývá formou díla, ale činí tak proto, že si je vědoma úzké souvislosti formy s ideou díla. Hodnota umělecké formy je dána tím, jakým způsobem přispívá ke zřetelnému a úplnému vyjádření ideje díla. Strukturalismus není určen k vyhledávání vědecké pravdy, literaturu odvádí od skutečnosti a od aktivních zásahů do třídního boje, tím spisovatelům i čtenářům zastírá pravé určení literatury.⁵⁹

Nejedlý kritizuje formalismus, protože klade důraz především na formu děl, ale obsah děl zůstává prázdný, nebo mu divák nerozumí, tím se vytváří propast mezi divákem a uměním.⁶⁰

Naturalismus se zaměřuje na skutečnost, ale vybere si pouze její náhodný projev, ten napodobuje a utápí se v něm. Tento přístup k tvorbě nemůže podle Nejedlého čtenáře nijak obohatit.

⁵⁸ Nejedlý, Z. *O umění a politice*. Praha: Melantrich, 1978, s. 177.

⁵⁹ Mukařovský, J. Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 147-155.

⁶⁰ Nejedlý, Z. *O literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 52.

Naturalismus je hrubý, surový a sprostý, protože upadající a znuděná buržoazie se uspokojovala pohledy na lidskou spodinu, její vyvrhele a zločince. *Krvavý naturalismus je hříchem proti společnosti. Dělník ať v divadle, ať v knihách, si nelibuje v těchto naturalistických špínách. To není pro něho, on hledá v umění povznesení, obohacení a nechce být takto srážen dolů.*⁶¹

Nejedlý se kriticky stavěl ke kosmopolitismu, za jehož typický příklad označil surrealismus. Surrealisté se uchýlovali do říše snů, protože v době úpadku buržoazie byla skutečnost špatná, nedostačující. Surrealismus ztratil svůj význam, neboť socialistická skutečnost převyšuje svou krásou všechny sny.⁶²

Soudobá kritika byla namířena proti existencialismu, který popíral revoluční determinismus. Člověk se musí opakovaně rozhodovat ve světě, který neposkytuje pevný nadosobní řád.⁶³

V lednu 1950 se konala pracovní konference Svazu československých spisovatelů, která dala definitivní podobu nově vytvořenému literárnímu prostoru. S hlavními referáty zde vystoupili J. Taufer a L. Štoll. Štollův referát a vybrané části Tauferova referátu byly vydány knižně s názvem *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii* (1950) a staly se závaznou normou pro hodnocení české literatury posledních let.⁶⁴ Vyzdvihováno bylo dílo S. K. Neumanna a J. Wolkra. Z literatury byli vykázáni katolíci, liberální demokraté, kritické soudy byly vyneseny i nad významnými levicovými autory, jako byl F. Halas, K. Teige, J. Kolář, I. Blatný. Avantgardní období V. Nezvala a K. Biebla bylo odmítnuto a považováno za škodlivé.⁶⁵

Kritikou nepohodlné literatury bylo stanoveno, co do socialistické literatury nepatří a proti čemu se socialistický realismus vyhraňuje. Nyní bylo nutné vytvořit pozitivní definici socialistického realismu.

Představy o podobě socialistického realismu ovlivňoval svým přístupem Z. Nejedlý, který nepovažoval realismus za pouhou kopii skutečnosti, neboť umění nemůže být duplikátem dneška. Realistické umění tkví v dojmu skutečnosti, uměleckými prostředky by v nás mělo vyvolávat představu skutečnosti.

Socialistický realismu by měl vycházet z realismů předcházejících. *Všechno velké a pravé umění přes všechny dobové výkyvy bylo vždy realistické.*⁶⁶ Socialistický realismus má navazovat

⁶¹ Nejedlý, Z. *O literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 55.

⁶² Nejedlý, Z. *O literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 52.

⁶³ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1948*. Praha: Akademie, 2007, s. 141.

⁶⁴ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1948*. Praha: Akademie, 2007, s. 144.

⁶⁵ Štoll, L. *Třicet let bojů za českou socialistickou poezii*. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001.

⁶⁶ Nejedlý, Z. *O realismu pravém a nepravém*. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 221.

především na realismus národní, který je reprezentován našimi klasiky 19. století, a morální realismus, jehož příkladem je realismus ruských romanopisců 19. století.

Nejedlý požaduje pro naši novou kulturu aktivní, pokrokový socialistický realismus. *My potřebujeme socialistickou literaturu, ne jakýkoliv realismus, ale socialistický realismus.*⁶⁷

Úkolem socialistického realismu je jít vědomě proti kapitalismu a buržoazii a zároveň být budovatelskou silou, která půjde s dělnictvem jako základ nové tvůrčí práce a budování.

S. Machonin se pokusil vymezit principy socialistického realismu pro epiku analýzou románu sovětského autora V. Ažajeva *Daleko od Moskvy*.

Za jeden z hlavních principů socialistického realismu Machonin považuje revoluční romantiku, která ukazuje velkolepé sny o budování socialismu a jejich uskutečnění neohroženou prací socialistického člověka. Individualistický hrdina je nahrazen vyšším typem hrdiny, kolektivním hrdinou. Společně s lidskými hrdiny se hrdinou románu stává jejich dílo, jako výsledek nadšeného úsilí a společné vůle kolektivu, která mění svět k beztrždní společnosti. Dramatičnost socialistického realismu je dána snahou o rychlejší uskutečnění socialistického úkolu, jenž je sám o sobě plný vnitřní dynamiky a dramatičnosti.⁶⁸

Machonin dále kritizuje kapitalistickou buržoazní literaturu, která rozvíjí mystiku, kult podvědomí, chorobné erotiky a další zvrácenosti, které dokládají mravní rozklad, ideový úpadek a bezvýchodnost kapitalistických umělců i celé společnosti.⁶⁹

Forma děl socialistického realismu by měla být prostá, jasná a srozumitelná, ale přesto umělecky silná. Spisovatel by měl zastávat stranickou ideologii a z pohledu ideologie hodnotit skutečnost.⁷⁰

Socialistický realismus se stal v roce 1948 oficiálním směrem české literatury. Mezi lety 1948-1950 se formuje oficiální program socialistické literatury i její vztah k literární tradici. Literatura se v 1. polovině 50. let řídila normami budovatelské kultury a byla podřízena tvůrčí metodě socialistického realismu. Socialistická literatura měla sloužit k budování nové socialistické společnosti a zároveň vědomě jít proti kapitalismu a buržoazii.

⁶⁷ Nejedlý, Z. O realismu pravém a nepravém. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 220.

⁶⁸ Machonin, S. Poznámky k některým zásadám socialistického realismu. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 242.

⁶⁹ Machonin, S. Poznámky k některým zásadám socialistického realismu. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 255-259.

⁷⁰ Machonin, S. Poznámky k některým zásadám socialistického realismu. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 255-259.

Za prestižní byly považovány zejména žánry velké budovatelské epiky, budovatelský román ze současnosti⁷¹ a román historický. Tato díla tematizují přerod jedince v uvědomělého tvůrce socialismu, ale i dějinnou nutnost historického vývoje směrem ke komunismu.⁷²

4.4 Uvolnění poměrů v literární tvorbě

Během roku 1953 dochází k částečnému uvolnění stalinistického režimu v oficiální literární sféře. Začínají se objevovat diskuze mezi dogmatickou linií, která setrvává na stranickém chápání socialistického umění, a pomalu se hlásícím principem, který se snažil o prosazení tvůrčí individuality a umělecké výpovědi v literatuře.⁷³

Na uvolňování schematismu rychleji reagovala poezie, v roce 1953 vyšlo několik pozoruhodnějších básnických sbírek.⁷⁴ Pomalu začínají vycházet prozaická díla, která obrací pozornost k vnitřnímu světu člověka, k jeho pochybnostem a rozhodování.⁷⁵ Do literatury se vrací lyrizovaná próza⁷⁶ a psychologicky laděný román.⁷⁷

Debaty na 2. sjezdu Svazu československých spisovatelů v roce 1956 byly ovlivněny polemiky o pojetí socialistické literatury. Nesmlouvavou kritiku uplatňování politických názorů a schémat v literatuře přinesly především příspěvky J. Seiferta a F. Hrubína.⁷⁸

J. Seifert a F. Hrubín zdůrazňují odpovědnost básníka vůči pravdě, čtenářům i ostatním spisovatelům. Spisovatel by měl psát pravdu podle svého svědomí, ne pravdu, která mu je podstrkována politiky. Zastávají se umlčovaných a kritizovaných básníků, zejména K. Biebla, J. Koláře a F. Halase. Požadují návrat spisovatelů vyloučených z literatury a osvobození neprávem uvězněných spisovatelů.^{79,80}

Proti těmto projevům se kriticky postavili L. Štoll a J. Taufer, kteří obhajovali ideje socialistického realismu.

⁷¹ Např. *Cesta otevřená* (1950) A. Bernáškové, *Nástup* (1951) a *Bitva* (1954) V. Řezáče, *Život proti smrti* (1952) M. Pujmanové, *Dvě jara* (1952) B. Říhy, *Plným krokem* (1952) J. Otčenáška a další.

⁷² Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007, s. 259.

⁷³ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007, s. 51.

⁷⁴ Např. M. Kundera: *Člověk zahrada širá* (1953), M. Florian: *Cestou k slunci* (1953)

⁷⁵ Např. J. Otčenášek: *Občan Brych* (1955)

⁷⁶ Např. L. Aškenazy: *Dětské etudy* (1955); *Ukradený měsíc* (1956)

⁷⁷ Např. E. Valenta: *Jdi za zeleným světlem* (1956)

⁷⁸ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007, s. 55.

⁷⁹ Hrubín, F. Diskusní příspěvek. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 432-440.

⁸⁰ Seifert, J. Diskusní příspěvek. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 440-443.

Politické uvolnění let 1956-1957 přineslo další kritiky socialistického realismu, je jasně pocíťována tematická, žánrová a ideová omezenost prozaických děl socialistického realismu, ukazuje se strnulost tvárných postupů a vyčerpanost syžetových konstrukcí.⁸¹

Jiří Hájek shrnul poznatky o próze socialistického realismu ve stati *Problémy a výhledy dnešní prózy*.⁸² Hlavní jádro nedostatků vidí v tom, jak próza užívá ideje marxismu-leninismu. *Pasivní, neživotné a možno říci plným právem dogmatické je takové chápání ideovosti, takové chápání socialistického realismu, kdy spisovatel, který chce zobrazit revoluční vývoj naší či minulé společnosti, vezme si z nějaké marxistické brožury abstraktní všeobecný výklad problémů určitého společenského období a tento výklad buď nuzně přiodívá do ilustrativních obrázků, v nichž sotva rozeznáme nějaké lidské podoby, nebo tomuto všeobecnému výkladu vnějškově přizpůsobuje lidské osudy a konstruuje podle něho děj románu nebo povídky.*⁸³ Jednotlivé postavy se stávají všeobecnými nositeli určitých myšlenek, abstraktními zosobněními určitých společenských sil, chybí jim jedinečné individuální charaktery. V literatuře se objevují v podstatě pouze dva typy lidí: komunisté a lidé, kteří po překonání přežitků minulosti vstupují do strany, a proti nim skrytí, ale i otevření nepřátelé socialismu. Literatura zkresluje obraz života, protože opomíjí lidi, kteří stojí uprostřed těchto antagonistických sil.⁸⁴

Hájek kritizuje orientaci na stále stejný typ konfliktů a zjednodušení syžetu na základní prvky, které jsou přizpůsobeny schématu: *stavějí se velké stavby, vznikají organizační a kádrové obtíže, do toho zasahuje třídní nepřítel ve straně, avšak díky jeho odhalení a také díky získání starých zkušených odborníků je nebezpečí překonáno a hlavní hrdinové vítězí.*⁸⁵

Při zobrazování Západu se literatura podle Hájka omezuje na ilustrování některých hlubokých rozporů a protimluvů imperialistického světa, ale nezobrazuje je v reálných proporcích k celkovému stavu, k celé skutečnosti západního kapitalismu.⁸⁶

V 2. polovině 50. let dochází ke kritice socialistického realismu předchozích let. Kritika ukazovala na omezenost literárních témat i žánrů, nedoceňování tvůrčí individuality, strnulý a zjednodušený pohled na hrdiny i celý svět.⁸⁷

Literární díla 1. poloviny 50. let byla později označena za schematická a dogmatická.

⁸¹ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007, s. 300.

⁸² Hájek, J. *Problémy a výhledy dnešní prózy*. Praha: Orbis, 1957.

⁸³ Hájek, J. *Problémy a výhledy dnešní prózy*. Praha: Orbis, 1957, s. 47.

⁸⁴ Hájek, J. *Problémy a výhledy dnešní prózy*. Praha: Orbis, 1957, s. 47.

⁸⁵ Hájek, J. *Problémy a výhledy dnešní prózy*. Praha: Orbis, 1957, s. 49.

⁸⁶ Hájek, J. *Problémy a výhledy dnešní prózy*. Praha: Orbis, 1957, s. 53-54.

⁸⁷ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007, s. 13.

5 Východiska budovatelského románu

Žánr budovatelského románu vychází z předcházejících románových typů, které existovaly v české literatuře před ním nebo současně s ním, byl to román společenský, dobrodružný, detektivní, milostný, proletářský, román s tématem války a protektorátní minulosti. Společné znaky by se daly najít u románu z dob národního obrození, který obsahoval model buditel-lid, nesoucí v sobě národně výchovný model.⁸⁸

Budovatelský román rovněž navazuje na tradici pokrokové reportážní literatury 20. a 30. let 20. století. Bohatá reportážní produkce vznikla v prostředí levicového, zejména komunistického tisku, kterému sloužila k prosazování revolučních cílů. Dominantním proudem se staly reportáže ze SSSR, které líčily úspěchy při budování společnosti nového typu. V reportážích z domácího prostředí se nejčastěji psalo o sociálních střetech a stávkách, o bídě na periférii velkoměst i samotného státu a o nacistickém Německu, které představovalo ohnisko hrozící války. Křížením literatury faktu a fiktivní beletrie vznikl reportážní román.⁸⁹

Budovatelský román má blízko k principům utopické literatury, která obsahuje model utopického místa, kde dochází k realizaci utopie, přeměny staré nevyhovující společnosti ve společnost novou, ve které je zajištěn blažený stav pro celé lidstvo.⁹⁰

V budovatelských románech se vyskytují romantické a pohádkové prvky, např. kladný hrdina obdařený až nadlidskými schopnostmi a idylické líčení současnosti a budoucnosti.⁹¹

Vznik velkých budovatelských románů předchází rozsahem nevelké prózy, které lze označit jako „malé budovatelské romány“.⁹² V těchto prózách se často objevují dobrodružná nebo sentimentální témata.⁹³

Budovatelský román má některé společné rysy se starším románem sociálním.

5.1 Sociální román

Sociální román vzniká v 1. polovině 19. století a reflektuje sociální aspekty civilizačního vývoje. Zabývá se sociálním postavením neprivilegovaných vrstev, jejich pracovními podmínkami,

⁸⁸ Hodrová, D. Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu. In *Vztahy a cíle socialistických literatur*. Praha: Akademie, 1979, s. 125.

⁸⁹ Mocná, D., Peterka, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004, s. 570.

⁹⁰ Mocná, D., Peterka, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004, s. 70.

⁹¹ Bílková-Mikulášková K. *Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]*. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek. [online] 2009 [cit. 25. února 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>>

⁹² Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945–1989. II 1948–1958*. Praha: Akademie, 2007, s. 276.

⁹³ Mezi první prózy tohoto typu patří např. román *Šlo o elektrárnu* (1949) E. Kirchbergera a román *Traktor* (1949) J. Janíka.

životním způsobem a procesem sebeuvědomění. Osudy jedinců se odvíjí společně s proměnami postavení společenských vrstev a skupin.

Typickým prostorem se stává továrna, vnímaná jako symbol nové „nepoetické“ krásy, ale i hrozivé odlidštěnosti. Prostředí, ve kterém se člověk nachází, má rozhodující vliv na jeho úděl, což vede k oslabení individuální psychologie postav v zájmu jejich typizace. Postavy se stávají reprezentanty své sociální vrstvy. V románech se vyskytuje velké množství postav bez zřetelnější hierarchizace na hlavní a vedlejší, nebo kolektivní hrdina.⁹⁴

Tvarovou různost žánru charakterizuje na jedné straně akční děj, na druhé straně složka diskursivní, politické diskuze, úvahové a výkladové partie.⁹⁵

V 19. století sociální román zachycuje kontrasty životních podmínek boháčů a chudiny.

Moderní městská civilizace a její problémy se do centra pozornosti české literatury dostávají ve 20. a 30. letech 20. století, v této době je literatura ovlivněna proletářskou revolucí. Sociální román se zaměřuje na líčení dělnické bídy a z ní rostoucích živelných vzpour. V literatuře se objevuje obraz dělnické každodennosti. Dělník se stává plnohodnotným literárním hrdinou, přestává být objektem soucitu, neboť jeho život má vedle nouze řadu pozitivních hodnot, zejména radost z práce.⁹⁶

V pouťovém období se žánr sociálního románu jevil jako žánr úctyhodný, ale v důsledku zásadních proměn ve společnosti značně vyčerpaný. Téma života dělníků a průmyslového provozu přebírá budovatelský román, ale práci dělníků popisuje optimisticky. Líčení sociálních křivd a dělnických vzpour se historizuje a je pěstováno jako vzpomínka na „zlé staré časy“ v tendenčních románových kronikách z dějin dělnického hnutí.⁹⁷

⁹⁴ Mocná, D., Peterka, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004, s. 630.

⁹⁵ Mocná, D., Peterka, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004, s. 630.

⁹⁶ Mocná, D., Peterka, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004, s. 630-636.

⁹⁷ Mocná, D., Peterka, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004, s. 636.

6 Budovatelský román

Budovatelský román je typ společenského románu ilustrující komunistický mýtus o realizaci beztřídní společnosti prostřednictvím nekompromisního boje a kolektivní práce.⁹⁸

Pojmenování budovatelský román se prosadilo až dodatečně, v době svého nástupu byl budovatelský román označován jako společenský román ze současnosti, próza s budovatelskou tematikou nebo výrobní román.

Od počátku roku 1949 se formuje pojetí románu, které je ovlivněno dobovým požadavkem směřujícím k proměně společnosti po druhé světové válce a po Únoru 1948. Spisovatelé se svými díly měli podílet na budování socialistické společnosti. *Strana od spisovatelů nepotřebuje, aby socialismus jen schvalovali, ale aby jej právě na „bitevním poli“ lidských srdcí a myslí pomáhali vytvářet.*⁹⁹ Pro budovatelské romány je charakteristická přítomnost marxismu-leninismu v pohledu na tento svět i přímo ve výstavbě děl.¹⁰⁰ Prozaická tvorba se snaží ukázat dramatickosti a proměny doby, její nově narůstající společenské souvislosti a vztahy. Úkolem příběhů budovatelských románů je legitimizovat skutečnost, vylicit ji jako zákonitý výsledek celé dosavadní historie.¹⁰¹ Budovatelské romány měly zpodobovat realitu své doby, proto v nich bylo nutné zachytit základní historické události a postavy, které však nelze slučovat s realitou, protože patří do fikčního světa románů. Události, které se vztahují ke skutečnému světu, byly upravovány v duchu ideálů socialismu. V budovatelských románech je výchovná funkce literatury upřednostňována před ostatními funkcemi.

Romány ze současnosti byly považovány za prestižní díla socialistického realismu, která měla oslavit probíhající společenské děje a procesy. Nejvíce budovatelských románů vzniklo mezi lety 1950-1955. Názvy románů mají vesměs charakter ideologických symbolů či aktuálních politických hesel¹⁰² a vyjadřují celkové vyznění románů, např. *Nástup*, *Bitva*, *Život proti smrti*, *Luisiana se probouzí*, *Plným krokem*.

Při rozboru budovatelských románů budeme vycházet z románů: Pujmanová, Marie: *Život proti smrti* (1952); Řezáč, Václav: *Nástup* (1951); Sedládláček, Květoslav František: *Luisiana se probouzí* (1952).

⁹⁸ Mocná, D., Peterka, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004, s. 68.

⁹⁹ Hájek, J. *Problémy a výhledy dnešní prózy*. Praha: Orbis, 1957, s. 67.

¹⁰⁰ Bílková-Mikulášková K. *Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]*. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek. [online] 2009 [cit. 29. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>>

¹⁰¹ Šámal, P. Jak se stát socialistickým realistou. Proměny textu po roce 1948. *Kulturní týdeník A2*, 2007, č. 22, s. 8.

¹⁰² Hodrová, D. Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu. In *Vztahy a cíle socialistických literatur*. Praha: Akademie, 1979, s. 134.

6.1 Mytizace světa

Jedním ze znaků budovatelské literatury a celé socialistické kultury je vytváření mýtů. Základní mýtus socialistické kultury tvoří vize o šťastné budoucnosti a nevyhnutelnosti jejího příchodu. *Budoucí ráj byl chápán jako něco, co přijít musí, jako budoucnost předem určená a nevyhnutelná.*¹⁰³ Na dějinný pohyb bylo nahlíženo lineárně, vývoj dějin neodvratně směřoval kupředu, k vytouženému ráji. Pohyb zpět by znamenal pohyb proti smyslu dějin.

Krise „starého světa“ vyvrcholila druhou světovou válkou, po které nastoupil „svět nový“, který představoval přímé a logické pokračování ruské revoluce.¹⁰⁴ Vítězství SSSR ve druhé světové válce potvrzovala úspěšnost myšlenek a autoritu Sovětského svazu.

Za nejvyšší ideál byl považován budoucí život v komunismu, tomuto ideálu se přibližuje život v SSSR, který se stal vzorem pro ostatní země východního bloku.¹⁰⁵

Do literatury se dostává černobílé vidění světa. Správné a pěkné je jen to, co se shoduje s marxistickým učením, vše ostatní je považováno za špatné a zvrácené. Kapitalismus se vztahuje k prostoru minulosti nebo k prostoru západních zemí a je pojímán jako zlo, které přivedlo svět k bídě a válce. Komunismus je považován za režim budoucnosti, socialistický svět představuje svět míru a radosti.

Mezi dobové mýty patří mýtus kolektivity. Nová doba si vyžadovala jiný typ mezilidských vztahů, jedinec se měl identifikovat se zájmy společenství, což mu zaručovalo trvalé štěstí. Individualismus a osamocení byly zavrhovány, lidé se měli stát součástí kolektivu. Prosazování vlastní osobnosti bylo považováno za přežitek staré doby: *Trochu pozdě si připomněl, že zas upadl do svého starého zlovyku a pořád že se mu plete na jazyk: já, já, já. Ženské v továrně se mu s tím kolikrát smály. V Sovětech jsou zvyklí říkat: my. O sobě se tu mnoho nemluví.*¹⁰⁶

V románech se objevuje mýtus mládí. Hlavními hrdiny socialistické literatury jsou často mladí lidé, kteří v sobě nemají přežitky staré doby, a tak mohou svým příkladem ovlivnit nedůvěřivé příslušníky starší generace. Kladné postavy budovatelských próz byly heroizovány, dobrovolně zápasily s přírodními překážkami, které znesnadňovaly jejich pracovní úkoly. Bránily rodící socialismus proti pozůstatkům překonaných životních a světonázorových postojů, ale také proti sabotážím, útokům a špiónážním akcím domácích i zahraničních odpůrců komunismu.¹⁰⁷

¹⁰³ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008, s. 15.

¹⁰⁴ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008, s. 23.

¹⁰⁵ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008, s. 16.

¹⁰⁶ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 14.

¹⁰⁷ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007, s. 262.

Postavy jsou charakterizovány svým životním stylem, kladní hrdinové žijí ve skromných a nenáročných poměrech, jejich veškerý čas zaplňuje práce, která je činí šťastnými. Záporní hrdinové doufají v návrat kapitalismu, žijí rozmařilým životem a práci považují za nutné zlo.

Mytizaci podléhá kolektivní práce, která se v zestátněném hospodářství osvobodila od kapitalistických vykořisťovatelů a nyní se stává velkolepou a radostnou náplní života lidí a prostředkem pro uskutečnění vize o šťastné budoucnosti.

Svět budovatelských románů je schematicky vystavěn, hlavní konflikty vznikají střetáváním dobra (komunismus) a zla (kapitalismus).

6.2 Styl budovatelských románů

Budovatelský román měl představovat literaturu umělecky hodnotnou a zároveň přístupnou pro nejširší lidové vrstvy. Dobové koncepce požadovaly, aby budovatelský román obsahoval vypravěčskou sdílnost, dynamický rytmus dialogu, odlišení osob specifikací jejich jazyka, odstiňování a gradaci obsahu střídavě narůstajícím a přitlumovaným patosem a výrazovou srozumitelnost.¹⁰⁸

6.2.1 Vyprávěcí postupy

Děj románů je líčen vševědoucím vypravěčem ve třetí osobě. Vyprávěcí situace ve třetí osobě je místy vystřídána personální vyprávěcí situací. Personální nahlížení do vědomí postav se objevuje často u více různých postav v rámci jednoho díla, aby bylo možné lépe zpodobnit různé typy lidí.¹⁰⁹

Děj je vyprávěn chronologicky a přehledně. Vyprávění sleduje ve střídajících se liniích jednání a rozhodování většího souboru postav. Často využívaným stylizačním prostředkem je dialog, který napomáhá k rozvoji fabulační zápletky a zahrnuje i charakteristiku prostředí.

Chronologické líčení událostí má blízko ke kronikářským postupům, některé pasáže románů připomínají reportážní záznamy (např. popis každodenních prací v uhelném dolu v románě *Luisiana se probouzí* nebo kapitoly o Květnové revoluci v Praze v románě *Život proti smrti*).

Klasická vyprávěcí situace připomíná popisný realismus 19. století, ale odlišuje se od něho vypravěčskými postupy obsahujícími prvky, kterými se vypravěč snaží prosadit svou stranickou

¹⁰⁸ Machonin, S. Poznámky k některým zásadám socialistického realismu. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 260.

¹⁰⁹ Bílková-Mikulášková K. *Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]*. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek. [online] 2009 [cit. 29. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>>

ideologii.¹¹⁰ Dochází k neustálému zdůrazňování, že správné je to, co se shoduje s komunistickými ideály, a jako špatné se jeví to, co tyto ideály popírá.

Přestože se v románech nachází vypravěč ve třetí osobě, místy využívá pro vyjádření myšlenek první osoby množného čísla. Tím podtrhuje, že nejde o subjektivní náhled, nýbrž o všeobecně jasnou pravdu, která je sdílena celým socialistickým kolektivem. Vypravěč se zahrnuje mezi příjemce poselství příběhu, čtenář je jakoby pojat do okruhu hrdinů příběhu, není o ideologii pouze informován, ale je do ní přímo vtažen. Vytváří se iluze, že se čtenář přímo účastní vnitřního světa díla, a tím souhlasí s ideologickou podstatou tohoto světa.¹¹¹

*Odjíždějí [vojáci Rudé armády]. Ale vždyť to není možné. Tolik let jsme je sledovali, jak se krok za krokem blíží k našim hranicím, tolik strašných let, kdy byli jedinou naší nadějí, a sotva přišli, otevřeli jsme jim, černým ještě od prachu bitev, které nám přinesly záchranu, ale rozesmátým, svá srdce, aby v nich našli věčný byt. A pak tu mezi námi žili, rodni a blízcí, den po dni je k nám poutal svazky stále důvěrnějšími a pevnějšími, až jsme všichni věděli, že není na světě lidí nám bližších.*¹¹²

Prosazení ideologických myšlenek se často spojuje s patetickým líčením konce druhé světové války. Emocionální působivost této události je účelně využívána k vyvolávání kladného citu k domněle jediným zachráncům a nově přicházejícímu režimu. Tyto pasáže jsou psány většinou velmi expresivně, někdy až básnicky, kontrastují se zbylým textem, který je spíše lidový.

Kolik rudoarmějců už tam popadalo za Prahu! Na to Češi v první chvíli ani nevzpomněli. Jako pacienta nenapadne, že i lékař může zastonat, Rusové jim připadali zázrační a nezranitelní. V českých pohádkách se vypravuje o princí s hvězdou na čele. Vykonává nejobtížnější práce, do kterých ho posílá černokněžník zahynout, přemáhá nejhorší nástrahy a osvobozuje. A oni měli každý po hvězdičce na přilbě. Přijeli a vezli s sebou jaro. Přijeli a slunce vyšlo nad Prahou a vyjasnil se nejkrásnější den.

Pro tohle štěstí stálo snad za to žít všechno to utrpení, pomyslí Stáňa. Já teď skutečně vím, jak vypadá štěstí. Já je vidím.

Sovětské tanky, okrášlené březovými ratoolestmi a chvojím, sjížděly do Prahy a Stanislav s Andělou, rozebírajíce barikádu, políbili se v opojné vůni nafty.

*A jela Rudá armáda.*¹¹³

¹¹⁰ Bílková-Mikulášková K. *Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]*. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek. [online] 2009 [cit.v29. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>>

¹¹¹ Bílková-Mikulášková K. *Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]*. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek. [online] 2009 [cit.29. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>>

¹¹² Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 379.

¹¹³ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 413.

Ideologie nebyla v románech prosazována jen vyvoláváním kladných emocí, ale také záporných, které byly spojeny s popisem života na západě a s líčením kapitalistických hrdinů a jejich vztahů.

Ve zmíněných situacích se ukazuje angažovanost literárních děl, která jsou prostoupěna ideologií do té míry, že již za několik let po vydání přestávají být čtenářky zajímavá.

6.2.2 Jazyk

Literatura socialistického realismu má vycházet z lidového jazyka, aby byla pro lid srozumitelná a přístupná, ale také by měla dosahovat vysoké umělecké úrovně a tuto úroveň zpřístupňovat čtenářům.

Autoři se musí potýkat s otázkou, jestli kladný hrdina mluví pěkně, čímž se uplatňuje jeho dobrý vliv na lid a projevuje se jeho vzdělanost, nebo jestli ozdobný jazyk patří mezi jednu z opovrhovaných vlastností záporných postav, které se přehnaně soustředí na humanitní vzdělání a také sami na sebe.¹¹⁴

Funkcionáři strany mluví srozumitelně a jasně, jejich řeč není zbytečně příkrášlována, avšak často vypadá, jako by se skládala pouze z komunistických pouček. Někteří straničtí funkcionáři s oblibou citují z děl komunistických ideologů, např. soudruh Pánek z románu *Luisiana se probouzí* několikrát cituje z Leninovy *Velké iniciativy*.

V pásmu vypravěče se využívá spisovné vrstvy jazyka, která je obohacena o odborné nebo oborově slangové termíny, jedná se především o průmyslové, pěstitelské a rolnické názvosloví. Odborné výrazy ukazují důležitost práce a dokazují vzdělání a pracovní schopnosti hrdinů, např. Bagára z *Nástupu*: *Postav mě k fréze horizontální nebo vertikální, k soustruhu, jaký tě napadne, hoblici nebo automatické nýtovače a přijď se za hodinku podívat, jak je rozehraju.*¹¹⁵

Práce představuje neoddělitelnou součást lidského života. Stroje jsou personifikovány, stávají se z nich dobří pomocníci lidí a další hrdinové románů.

*Pustím si stroj a poslouchám: pověz, co v tobě vězí. Každý jinak zpívá svou písničku, zrovna jako člověk. I jména mají různá, podle povahy. Divoch, Lenocho, Rváč, Medvěd, Jankovitý, i Slavík je mezi nimi, protože dovede klokotat zrovna jako slavík. S každým jsem pracoval, každému z nich jsem se podíval do vnitřností, nic přede mnou neutají. Se strojem si musíš rozumět. Porozumíš stroji, porozumíš i člověku a mnoho jiným věcem.*¹¹⁶

¹¹⁴ Bílková-Mikulášková K. *Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]*. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek. [online] 2009 [cit. 29. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>>

¹¹⁵ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 187.

¹¹⁶ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 189.

Některé pasáže obsahují lyrická a básnická vyjádření, která pracují se zvukomalbou nebo přirovnáními. Tyto pasáže oslavují komunistické ideály nebo vyzdvihují práci a její produkty.

*Hedvábí je elektrické jako dívčí vlasy, hedvábí je citlivé jako dívčí pleť, hedvábí ševlí, šumí, šustí a zpívá. Ona každá surovina má jinou povahu. Len je horák, vlna selka, bavlna slečinka. Hedvábí, hebké na pohlazení, lesknoucí se jako víno a jako zamilované oči, hedvábí je krásná dobrodružka z Dalekého východu!*¹¹⁷

Při líčení prostředí se zejména v *Nástupu* objevují metafory připomínající zolovské zoomorfni metafory dolů a oceláren.¹¹⁸ *Grünbach vystrkoval tykadla, kousek po kousku, opatrně jako hlemýžď, a jistil povětrí.*¹¹⁹ *Město (...) se stáhlo opět do své ulity.*¹²⁰

Obecná čeština, nářeční a slangové výrazy se vyskytují v přímé řeči hrdinů jako prostředek charakterizace a hodnocení postav, např. jazyk chlapců z Tymešovy party z *Nástupu*, kteří jsou zachyceni jako floutkové: „*To bude Tymeš valit bulvy, kdo si na nás vzpomněl. De se do dvora, bude hlína.*“¹²¹

Emocionalita jazyka je příčinou velkého množství vykřičníků v pásmu postav, ale i vypravěče. Reportážnost a snaha o rychlost záznamů vedou k tomu, že se na některých místech využívá útržkovitý jazyk, krátké věty a členění odstavci.

„(...) Přijede těch šedesát Pražáků z obchodních domů a po nich třicet kováků z Niklasu. Musí na Luisianu nebo bude zle.“

„A to bude,“ navázal krajský tajemník. „Proto jsem tě sháněl. Volali, že neprijedou.“

„Kdo?“ nadskočil Dobiáš.

Těch třicet z Niklasu.“

Mladý funkcionář přecházel. Někdo se rozčílil hned, Dobiáš až po zralé úvaze. Zastavil se.

„Proč?“

„Nemohou...“

(...) Vrátil vycházejícího předsedu národní rady.

„Máš dostat za chvíli šedesát lidí.“

„Nehnuli bychom se jinak,“ poznamenal Molnár.

„Nedostaneš je!“

„Cože!“

¹¹⁷ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 37.

¹¹⁸ Hodrová, D: Václav Řezáč. *Nástup*. In *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 72.

¹¹⁹ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 35.

¹²⁰ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 85.

¹²¹ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 139.

„Jen čtyřicet!“

„Vyloučeno!“

„Nepřijelo nám třicet lidí, co mělo přijít na Luisianu.“¹²²

Emocionalita jazyka se využívá ve vypjatých situacích, ve scénách, které se odehrávají v rychlém sledu a navozují dojem naléhavosti.

Lyrické a emocionální pasáže se vztahují k společenským nebo pracovním problémům, líčení osobního a vnitřního života hrdinů je v budovatelských románech potlačeno na minimum.

6.3 Téma a motivy budovatelských románů

Základní téma budovatelského románu je nevyhnutelná revoluční přeměna starého řádu v řád nový a zrod nového člověka, který nachází smysl svého bytí v budování nového lepšího světa. Budovatelské romány se vyznačují tematickou omezeností, mnoho témat se v dílech neustále opakuje. Mezi oblíbená témata patří boj proti fašismu a vítězství Rudé armády ve druhé světové válce (*Život proti smrti*). S koncem války se do pohraničí vracejí čeští lidé, po vyhnání okupantů a po odsunu německých obyvatel znovu osidlují pohraničí (*Nástup*). Budovatelské romány zachycují obnovu práce v továrnách a dolech, které byly zničeny kapitalistickým hospodařením a válečnými událostmi (*Luisiana se probouzí*), socialistickou přeměnu vesnice a ustavování jednotných zemědělských družstev nebo výstavbu gigantických přehrad.

Výrazné téma budovatelských románů představuje téma cesty za splněním pracovního úkolu, před nějž byli hrdinové postaveni jako součást neosobního dějinného pohybu a vyšších společenských ideálů.¹²³ *Půjdu tam, kam mě pošle strana. Řekne, zůstaneš tady, zůstanu. Řekne, jdi jinam, půjdu. Vidíš někde před sebou, co nás čeká? Já ano. V celé zemi budeme stavět nový svět a nové lidi – přes dvacet let jsme se bili v obraně, teď nastoupíme do útoku. Revoluce se rozběhla a nikdo ji nezastaví.*¹²⁴ Při budování nového světa se hrdinům staví do cesty mnohé překážky, které zdárně překonávají.

Boj za novou socialistickou skutečnost tvoří základní motiv budovatelských románů. Přeměna společnosti se má uskutečnit pomocí poctivé kolektivní práce. Po zestátnění majetku lidé pracují na svém, nezotročuje je kořistnická buržoazie. Radostná dobrovolná práce a stranické úkoly se pro hrdiny stávají nejušlechtlejší náplní života. *Odložili sobectví. Myslili kolektivně. Každý z nich jako by jezdil na všech strojích. Za všechny myslil. Za všechny jednal.*¹²⁵

¹²² Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 131.

¹²³ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Akademie, 2007, s. 279.

¹²⁴ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 22.

¹²⁵ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 362.

Za výraz družnosti není považována jen kolektivní práce, ale také společný zpěv. Zpěv nebyl chápán jako zábava, ale jako výraz identity kolektivu. Účast na společné práci a zpěvu svědčila o ochotě spoluvytvářet nový svět,¹²⁶ např. brigádníci, kteří přijeli pracovat do dolu Luisiana, si při cestě do práce zpívají, přidávají se k nim i ostatní pracovníci dolu. *Měl hezký hlas a znal každou píseň. Snad to taky patří ke kvalifikaci funkcionáře revíru.*¹²⁷

Západní jazzová hudba je ale pokládána za něco nevkusného a nevhodného. *Jazzová hudba vrískala, jako by někdo natřásal pytel střeptů, přehazoval špalíky, nutil trubky vydat ze sebe co nejvíc a při tom kočka běhala po klávesách piana.*¹²⁸

Radostná nálada symbolizuje přijetí společného ideálu. Nálada a city přestávají být považovány za soukromou věc jednotlivce. Touha po samotě a soukromý smutek vyjadřovaly odmítnutí nového řádu a přihlášení se k starému řádu, ve svých důsledcích představovaly až asociální čin.¹²⁹ *I Zdeně se líbil [nový dům], jen se jí zdálo, že stojí příliš stranou a že by byl schopen udělat z člověka samotáře, který se nejraději stará o své vlastní věci a vrčí, když je vyrušován.*¹³⁰

Mezi motivy, které ukazují rozdílný životní styl hrdinů, patří četba. Kladní hrdinové čtou komunistické spisy, např. *Komunistický manifest*, *Dějiny VKS(b)*, *Leninovu Velkou Iniciativu*, které jim otevírají oči. *Četba mu popletla hlavu, říkali jeho staří, ale on věděl, že ho naučila, aby viděl život jinak, než jak jej vídali oni.*¹³¹

Komunistické spisy přináší hrdinům útěchu v nejtěžších chvílích, Blaženě¹³² se dostaly do rukou *Dějiny VKS(b)* v koncentračním táboře. *Měly formát našich starých Špalíčeků a krycí titulek „Básně Victora Huga“.*¹³³ Tento spis jí objasnil ideologii komunismu a víra v komunismus jí nahradila křesťanskou víru.

Hrdinové budovatelských románů čtou a recitují verše Kollára, Nerudy, Wolkeru, Lermontova, Mickiewicze, obracejí se také k Tolstého románu *Vojna a mír*. Mladí hrdinové se uchylují k četbě rodokapsu. Kapitalističtí hrdinové čtou západní autory, např. Luise Bromfielda, nebo Nietzscheho spis *Tak pravil Zarathustra*.

Mezi oblíbené motivy patří motivy jara a mládí, motivy zimy a stárání byly socialistickou kulturou potlačovány. Také téma Vítězného února bylo spojováno s jarem, nikoliv se zimou, kam by

¹²⁶ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008, s. 31.

¹²⁷ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 150.

¹²⁸ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 63.

¹²⁹ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008, s. 31-32.

¹³⁰ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 181.

¹³¹ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 12.

¹³² Postava z románu *Život proti smrti*

¹³³ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 250.

v cyklu ročních období patřilo.¹³⁴ Na jaře se odehrála Květnová revoluce, která ukončila druhou světovou válku a přinesla osvobození. Jaro tedy dekorují atributy míru, síly, lásky a osvobození. V budovatelských románech jsou, stejně jako motivy smutku a stárí, potlačeny motivy smrti. Kladní hrdinové umírají pouze během druhé světové války, jinak se jejich životu nemoc a smrt vyhýbají.

Motiv postavit se smrti, oddálit její hranice od člověka, zlomit je, zvítězit životem nad smrtí, představuje ústřední motiv románu *Život proti smrti*. Nejvyšší výraz tohoto vítězícího života je spatřován v socialismu a ve vědě. Tento princip je vtělen do postavy lékařky Helenky, která aktivně brání ideály komunismu a bojuje proti smrti, kterou přináší nacističtí vojáci.¹³⁵

Důležitou roli hraje v budovatelských románech motiv příjezdu. Hrdinové přijíždějí do neznámého území nebo se vracejí do území, které znají z dřívějších dob, aby zde vybudovali socialismus.

Při obnově činnosti v továrnách, dolech a na vesnici stroje představují věrné spolupracovníky lidí a prostředek pro ulehčení manuální práce. V továrnách je líčena práce výrobních strojů, v uhelných dolech je heroizovaná práce bagrů: *Čtrnáctimetrovou stěnu houževnatého jílů rval největší lžícový bagr Luisiany. Nad ním v menším stupni seděl malý bagr také na páru. Jejich trati se sbíhaly na hlavní výhybce a odtamtud vyjížděly na velký odval.*¹³⁶

Pro vesnické prostředí je typické vyzdvihávání činnosti traktoru. Traktor se svou masovou rozšířeností stává jedním z emblémů socialistického realismu, které slouží k upevňování ideologických hodnot.¹³⁷ Traktor není jen zemědělským strojem, ale symbolizuje příchod nového řádu, nové skutečnosti. Spojuje v sobě koncepci „války a míru“ a koncepci síly nového světa, která překonává vymoženosti starého světa. Traktor se tak stává „tankem míru.“ Traktorista je chápán jako posel ideologie, jeho traktor symbolizuje pokrokovost. Traktor souvisí i s emancipací ženy, která neprobíhá ve sféře sociální, ale pracovní. Na vesnici je v podstatě jedinou mužskou prací, kde se ženy mohou realizovat, práce traktoristky.¹³⁸

6.4 Čas budovatelských románů

Historie se ve fikčním světě budovatelských románů dělí na dvě neslučitelná období, na dobu před Únorem 1948 (kapitalismus) a po něm (socialismus). Období kapitalismu lze rozdělit na dobu před

¹³⁴ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008, s. 29.

¹³⁵ Petrmichl, J. *Patnáct let české literatury 1945-1960*. Praha: Československý spisovatel, 1962, s. 75.

¹³⁶ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 15.

¹³⁷ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008.

¹³⁸ Kouba, K., Schmarc, V. "Tank míru" – Traktor jako popkulturní emblém československého socialistického realismu. [online] 2009 [cit. 1. dubna 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=31>>

válkou, kdy byl v naší zemi prostý lid utlačován buržoazií, a na dobu válečnou, kdy Československo okupoval Hitler, v těchto obdobích vládla bída a bezpráví. Poté následují roky 1945-1948, které jsou charakterizované jasným směřováním k socialismu. Doba po roce 1948 a budoucnost patří již komunismu, který zajišťuje spravedlivý a spokojený svět krácející k vytouženému ráji.¹³⁹

Záporní hrdinové touží po návratu kapitalismu nebo fašismu, který se podle soudobého hodnocení kapitalismu podobá. Tito hrdinové byli šťastní i za války, neboť většinou spolupracovali s nacisty, což jim přinášelo jisté výhody. Mezi lety 1945-1948 doufají, že se opět chopí moci, ale v době komunismu již pro ně není místo.

Kladní hrdinové byli před válkou utlačováni, za války bojovali, po válce doufají v nový režim a podílejí se na jeho budování.

Roky 1945-1948 představují důležité období pro nerozhodné hrdiny, obvykle u nich dochází k psychickému přerodu, uvědomují si důležitost myšlenek socialismu a stávají se z nich kladní hrdinové.

Budovatelské romány zachycují čas války (*Život proti smrti*), revoluční roky 1945 (*Nástup, Luisiana se probouzí*) a 1948 nebo etapu budování, tedy dobu těsně po roce 1948.

Čas každodenního života hrdinů vyplňuje práce. Hrdinové pracují nepřetržitě, často neodlišují den a noc. Úkoly, které nestihli splnit za světla, vykonávají v noci, pokud je to možné berou si práci (vyplňování úředních listin, vytváření plánů) i domů. Ve večerních a nočních hodinách se obvykle schůzují.

Noc patří záporným hrdinům, kteří se nepozorovaně schází, aby vymysleli plány pro záškodnickou činnost, nebo realizují své nekalé úmysly a sabotáže.

Čas má v některých dílech symbolickou platnost, např. v románě *Luisiana se probouzí* přichází mladý odborník na hnědouhelnou šachtu, aby zde během sedmi dnů reorganizoval těžbu a probudil v lidech nového ducha, aby v dole během sedmi dnů stvořil socialismus. Toto pojetí času lze chápat jako paralelu k biblickému příběhu, ve kterém Bůh za sedm dní stvořil zemi. V *Nástupu* přijíždí hlavní hrdinové do pohraničí za jarního rána, které předznamenává příchod lepší budoucnosti.

Čas je pojímán lineárně, vývoj dějin neodvratně směřuje k budoucímu cíli, k šťastným komunistickým zítřkům.

¹³⁹ Bílková-Mikulášková K. *Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]*. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek. [online] 2009 [cit. 5. dubna 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>>

6.5 Prostor budovatelských románů

Pojetí prostoru budovatelských románů ovlivňuje opozice kapitalismu a komunismu, jak v celkovém zobrazení světa, tak v přístupu k prostorům, ve kterých se pohybují hrdinové.

SSSR je líčen jako země vyvolená a radostná. Západní země představují prostor rozmařilosti a nesvobody. *Dva světy. Na jedné straně úplná svoboda, radost, smích a nová přátelství mezi osvobozenými a osvoboditeli. Na druhé straně žvýkáci guma, podnapilí žoldnéři v jeepech, zaťaté pěsti našich lidí a pochybné kouzlo čokolády.*¹⁴⁰

Sovětské země jsou zachyceny až myticky, symbolizují ráj na zemi. *Jenže tady, v Adžarii, v zemi, kam se kdysi vydal Jáson hledat zlaté rouno, je všechno zářivější, nebe, oblaka, víno, květiny, dívky.*¹⁴¹

Československá republika představuje *zakřiknutou, ustaranou malou zemi*,¹⁴² která je neustále ohrožována Německem. Pokud čeští lidé přijmou za vzor život v SSSR, budou bojovat proti kapitalismu, mohou ráj vybudovat i ve své zemi.

Hrdina, který považuje budování socialistického světa za svůj hlavní úkol, přichází do prostoru jako do nového cizího prostředí, aby tento prostor přetvořil ve svůj prospěch a vytvořil z něj místo zaslíbené. Prostor má v budovatelských románech výrazně symbolickou platnost. Na počátku vypadá jako „pustina“, která je zpustošená válkou a špatným kapitalistickým hospodářstvím, tento prostor reprezentuje válkou zničený závod, státní hranice, stavba nebo vesnice.¹⁴³ Prostor se stává pro hrdinu místem zkoušky, nejprve se mu jeví jako zákeřný a uzavřený, ale postupně si ho podmaňuje a získává ve svůj prospěch. Starý prostor zaniká, aby mohl vzniknout prostor nový.

Významné území představuje v budovatelských románech prostor státní hranice. V románě *Nástup* se celý příběh odehrává ve městě Grünbach na severní hranici Čech. Hranice představuje území zpustošené válkou a současně místo zostřeného národnostního a ideologického sváru. Hranice vytváří prostor přechodu v přímém i symbolickém významu.¹⁴⁴ Záporné postavy se buď snaží přejít na druhou stranu hranice a dostat se do fašistického Německa, nebo udržet starý řád ve společnosti a opět získat moc nad městem. Kladní hrdinové touží odstranit ze svého prostoru kapitalistické přežitky a vytvořit podmínky pro radostné žití. *Musíme vytvořit podmínky pro lepší a radostnější život, než jaký tady býval dřív, tak jako se o to pokusíme v celé zemi.*¹⁴⁵

¹⁴⁰ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 338.

¹⁴¹ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 6.

¹⁴² Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 10.

¹⁴³ Hodrová, D. Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu. In *Vztahy a cíle socialistických literatur*. Praha: Akademie, 1979, s. 131-132.

¹⁴⁴ Hodrová, D. Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu. In *Vztahy a cíle socialistických literatur*. Praha: Akademie, 1979, s. 131-132.

¹⁴⁵ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 157.

Postupné dobývání Grünbachu se promítá i do aktu přejmenování města na Potočnou. *Navrhují, abychom (...) požádali o právo používat původní české pojmenování. Potočná! Staré české hradiště. Hráló významnou roli už za prvních Přemyslovců. Vrátime mu jeho důstojenství. Smažeme následky nerozvážnosti českých králů i podle germanizační činnosti německých průmyslníků.*¹⁴⁶ Potočná je připojena nejen k české zemi, ale i k českým dějinám.

Další důležitý prostor představuje prostor továrny, ve které je třeba obnovit činnost, která byla těžce poškozena válkou. Továrna je obrazem nového řádu, který se formuje z trosek kapitalismu nebo fašismu. Svět továrny symbolizuje svět budoucnosti, je to prostor jasně strukturovaný, osídlený privilegovanou vrstvou, tedy dělnictvem.¹⁴⁷

Podobně se jeví i prostor dolu, který čeká na obnovení činnosti. Důl však ohromuje svou velikostí a jednoduchostí. *Povrchový důl je překvapil svou prostotou i mohutností. Velká, hluboká jáma. Nic víc, ani méně.*¹⁴⁸

Symbolická hodnota prostoru se vyjevuje nejzřetelněji v románech, které pojednávají o stavbě přehrady. Nová stavba znamená nejen přeneseně, ale i doslovně zkázu starého světa. Stavba přehrady se včleňuje do přírodního cyklu, který vnáší do děje zápletky, kolize a katastrofy.¹⁴⁹

Vesnice představuje prostor tradice, který je nenapravitelně poznamenán feudalismem. Nový řád sem musí být dodán zvenčí, z prostoru, kde je ideologie již přijata. Aby byl venkov zasvěcen do nového řádu, musí být změněn od základů, musí být vyvrácena uzavřenost soukromých prostorů a vytvořen bezpečný rámec kolektivu.¹⁵⁰

Soukromé prostory symbolizují stará pole, která jsou oddělena mezemi. Oddělené prostory polí od sebe vzdalují i jejich majitele. Likvidování mezí tedy v přeneseném významu znamená stírání hranic soukromí.¹⁵¹

Hrdinové budovatelských románů se pohybují především v prostoru práce a domova. Kladné postavy charakterizuje prostor práce. Pro záporné postavy je typický prostor domova.

Záporní hrdinové obvykle nechodí do práce, pokud pracují, opatřují si své kanceláře honosným nábytkem, luxusní vybavení si pořizují i do svých domovů. *Tmavé dřevěné ostění sahalo až ke stropu, zvrásněnému štukovými girlandami, před mohutným psacím stolem, barokně zdobeným, se*

¹⁴⁶ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 121.

¹⁴⁷ Kouba, K., Schmarc, V. "Tank míru" – Traktor jako popkulturní emblém československého socialistického realismu. [online] 2009 [cit. 1. dubna 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=31>>

¹⁴⁸ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 169.

¹⁴⁹ Hodrová, D. Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu. In *Vztahy a cíle socialistických literatur*. Praha: Akademie, 1979, s. 134.

¹⁵⁰ Kouba, K., Schmarc, V. "Tank míru" – Traktor jako popkulturní emblém československého socialistického realismu. [online] 2009 [cit. 1. dubna 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=31>>

¹⁵¹ Kouba, K., Schmarc, V. "Tank míru" – Traktor jako popkulturní emblém československého socialistického realismu. [online] 2009 [cit. 1. dubna 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=31>>

*poníženě hrbila dvě hluboká křesla. Konferenční souprava, složená ze čtyř kožených klubovek a rozložitě pohovky, zaujímal levý kout. Podlahu pokrýval těžký peršan světlých vzorů.*¹⁵²

Kladní hrdinové považují přepych za nemorální a zbytečný. Hrdinové, kteří přicházejí do rozmařile vyzdobených kanceláří a bytů kapitalistů, se tohoto nevkusy zbavují a pořizují si prosté vybavení pokojů. *Bagár se nedokázal přinutit, aby se na radnici usadil v honosném starosvětském pokoji. Vyhledal si kancelářský pokojík se dvěma prostými stoly a psacím strojem, který tu kupodivu přečkal bezvládně a nezmizel.*¹⁵³

Kladní hrdinové tráví většinu svého života v práci, pracovní problémy si nosí i za zdi domova, kam se chodí jen najíst a vyspat. Obvyklé motivy domova jako klid, odpočinek, řád, pohoda zcela mizí.¹⁵⁴

Děj románu *Luisiana se probouzí* se odehrává v omezeném prostředí, které tvoří prostor dolu, domova, hostince, kanceláře a obchodního domu.

Prostor románu *Nástup* je omezen na prostředí městečka Grünbach, tento prostor se dále člení na jednotlivé menší osady (Oudolíčko, Grün), ve kterých je nutné obnovit život a navzájem je propojit.

Hrdinové se vzdalují ze svého prostředí pouze tehdy, pokud jedou jednat na úřady stranické organizace, účastní se sjezdu strany nebo projevu významného funkcionáře strany.

Román *Život proti smrti* se svým pojetím prostoru liší od ostatních budovatelských románů, děj románu se neodehrává na jednom uzavřeném místě, ale zachycuje města a továrny sovětských zemí, válečnou frontu, koncentrační tábor, okupovaná a poté osvobozená česká města.

Prostoru budovatelských románů nejprve vládne chaos způsobený válkou a dřívějšími kapitalistickými poměry, postupně se do prostoru zabydluje řád, který zde vytvářejí hrdinové budující socialismus.

6.6 Postavy

Postavy hrají v budovatelských románech velmi důležitou roli. Romány jsou zalidněny velkým množstvím postav, které nejsou psychologicky detailně prokresleny. Budovatelský román nepředstavuje román jednotlivce ani román živelně jednajících zástupů, ale vytváří román konstruovaného společenského celku. V centru pozornosti stojí kolektiv chápáný jako typický vzorek národa.¹⁵⁵

¹⁵² Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 41.

¹⁵³ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 42.

¹⁵⁴ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008, s. 78.

¹⁵⁵ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007, s. 279.

Škála postav budovatelského románu byla rozvržena na základě marxistického pojetí tříd. První typ reprezentuje průmyslový nebo vesnický proletář, pracující a poctivě smýšlející člen komunistické strany. Druhý základní typ představuje kapitalista, továrník, velkostatkář a bohatý sedlák. Třetí typ reprezentuje nevyhraněný zástupce pracující inteligence, inženýr, stavbyvedoucí, tovární mistr, účetní, student nebo vědec. Třídní příslušnost v rozhodující míře předurčovala povahu postav, které tak ztrácely jedinečně psychologický rozměr.¹⁵⁶

Postavy jsou v budovatelských románech schematicky vykresleny. Svou osobnost projevují navenek, osobní a vnitřní život postav je redukován na minimum. Osobní rysy, které by postavy vzájemně odlišovaly, a tím je oddalovaly a zaháněly do samoty, se u postav nevyskytují.¹⁵⁷ Postavy budovatelských románů jsou ploché, málo životné, charakterizované svým vnějším vzezřením.

Hlavní hrdina budovatelských románů je obvykle zcela kladný mladý člověk. Svůj hlavní úkol spatřuje v aktivní účasti na zápasech za osvobození pracujících, v revolučních bojích i v obraně socialistické vlasti a revolučních vymožeností.¹⁵⁸

Postavy hlavních kladných hrdinů reprezentují Jiří Bagár z románu *Nástup* a závodní Ondřej Černý z románu *Luisiana se probouzí*. Oba přicházejí do neznámého prostředí, aby zde realizovali ideu o komunistické společnosti. Bagár je jmenován předsedou správní komise v Grünbachu. Ondřej se stane novým závodním v dole Luisiana.

Jejich vnější i vnitřní charakteristika je velmi redukována. Na Bagárovi jsou několikrát připomenuty jeho bílé vlasy a přiškrcený hlas, který neodkazuje ke stáří, ale k těžkým životním zkušenostem: *Výslechy na gestapu, apelplacy a vězeňské kobky mu navždy poškodily hlasivky*.¹⁵⁹ Při správě obsazeného pohraničí jedná jako mladý člověk s nevyčerpatelnou energií, čímž potvrzuje mýtus, že ti, co uvěřili v myšlenku komunismu, zůstávají navždy mladí. *Jedním slovem štváč. Zprvu odborář později komunista*.¹⁶⁰

Ondřejova charakteristika je shrnuta do slov: *Lidskost a žula*.¹⁶¹

Z jejich chování můžeme vyvodit další kladné vlastnosti, jako je pracovitost, pravdomluvnost, moudrost, obětavost a věrnost komunistické ideologii.

¹⁵⁶ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007, s. 279.

¹⁵⁷ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008, s. 34.

¹⁵⁸ Hájek, J. *K teorii socialistického umění*. Praha: Československý spisovatel, 1984, s. 88.

¹⁵⁹ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 10.

¹⁶⁰ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 13.

¹⁶¹ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 238.

Postavy používají minimum gest. Bagár je charakterizován jediným gestem, kroucením knoflíku, které vyjadřuje jeho bytostný neklid. Horník Barvír¹⁶² si neustále přihlazuje své odstávající vlasy, které odkazují k jeho vznětlivosti.

Minulost kladných postav vstupuje do děje románu jen ojediněle a působí dojmem příkladného životopisu stranického pracovníka.¹⁶³ Bagár se vyučil zámečnickem. Černý po večerech studuje na inženýra. Do strany vstoupili již před druhou světovou válkou, během války se věnovali odboji, účastnili se stávek a schůzí, pro své aktivity byli vězněni. Černý navštívil SSSR, což mu u ostatních hrdinů románu zajišťuje velkou autoritu.

Hrdinové prožívají příkladný, ale velmi chudý citový život. Oba navážou bezproblémový vztah s dívkou, poctivou a pracovitou komunistkou, se kterou je spojuje společný socialistický pohled na svět. *Bojují bok po boku o jednu společnou věc, není mezi nimi rozdíl v myšlení.*¹⁶⁴ Pasáže líčící soukromí a milostný život hrdinů obsahují pouze několik málo odstavců.

Autoři se snažili vytvořit postavy, které jsou takřka otevřeny navenek, zcela se realizují ve veřejné činnosti a v ideologické existenci.¹⁶⁵ Veškerý svůj čas tráví pracovními problémy, které upřednostňují před soukromými záležitostmi. Po příjezdu do nového prostředí se hrdinové vrhají do práce, nezajišťují si ani domov, neboť jim postačí kancelář, ve které pracují, spí, přijímají návštěvy i schůzují.

Pro věc revoluce se vzdávají nároku na uspokojování elementárních lidských potřeb.¹⁶⁶ Nepotřebují spát, závodní Ondřej si pouze ráno otře oči studenou vodou, tím oddělí jeden den od druhého. Nepotřebují jíst ani odpočívat. Hlavní hrdinové nevlastní žádné osobní věci, vypadá to, jako by vlastnili pouze stranickou legitimaci.

Hrdinové, přestože zastávají vyšší funkce než ostatní lidé, se od nich nijak neodlišují, nosí montérky nebo kalhoty a košili jako všichni dělníci. Zajímají se o problémy ostatních a snaží se jim pomoci. Když je potřeba, jdou pracovat na místo, kde chybí pracovní síla, přičemž nezanedbávají ani své povinnosti.

Z hlavních hrdinů se stávají až heroické postavy, které mají pevný a neoblomný charakter, pro věc revoluce obětují celý život, jsou schopni překonat všechny překážky a problémy, které se jim postaví do cesty. Svým přístupem k životu a práci ovlivňují i ostatní postavy, které získávají na svoji stranu, a společně budují komunistickou budoucnost.

¹⁶² Hlavní bagrista v románě *Luisiana se probouzí*.

¹⁶³ Hodrová, D. Václav Řezáč. *Nástup*. In *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 74.

¹⁶⁴ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 303.

¹⁶⁵ Hodrová, D. Václav Řezáč. *Nástup*. In *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 75.

¹⁶⁶ Hájek, J. *K teorii socialistického umění*. Praha: československý spisovatel, 1984, s. 88.

V románě *Život proti smrti* nevystupuje jedna hlavní postava, ale více ústředních postav, které představují určité typy lidí, postavy nepodléhají takové schematizaci jako v ostatních románech.

Další typ kladných hrdinů představují straničtí funkcionáři a spolupracovníci hlavního hrdiny. Tyto postavy jsou ještě méně psychologicky propracovány než postavy hlavních hrdinů. Charakteristická je pro ně pracovitost, věrnost komunistickým ideálům, ochota pomoci a dobrý úsudek.

Mezi tyto postavy patří brigádnický referent Dobiáš,¹⁶⁷ přezaměstnaný mladý muž, který objíždí doly na svém rozpadajícím se motocyklu a snaží se pomoci, kde je třeba, mladý automechanik Antoš,¹⁶⁸ nadřízený Bagára Galčík¹⁶⁹ nebo právník Gamza,¹⁷⁰ který i v koncentračním táboře bojuje za ideály komunismu, šíří je zde mezi mladé lidi, kterým tak pomáhal přežít v nelidském prostředí. „*I v tom vyšinutém prostředí byl takový obyčejný člověk, víte, normální, lidský. A při tom nám ukazoval budoucnost. (...) Věřil v světlo z východu a v lepší republiku.*¹⁷¹ (...) *Umřel jako opravdový právník za spravedlnost. Za to, že hájil Dimitrova a komunistickou stranu.*“¹⁷²

Venkovští hrdinové jsou svázáni s přírodou a se zemí, kterou obhospodařují, poctivá rolnická práce naplňuje jejich život. Z vesnického prostředí pochází Vincenc Postava a jeho žena,¹⁷³ kteří však museli své hospodářství opustit, pracovali pro sedláky a nyní se vrací do Oudolíčka, aby zde začali hospodařit. *Bagár stiskl podávanou pravici, tvrdou, teplou a zvrásněnou jako kůra borovice. (...) Připadalo mu to starodávně obřadné a blízké, dýchlo na něho dělnou člověčinou a bezelstností života, stráveného těžkou prací.*¹⁷⁴

Nejméně propracované kladné hrdiny představují běžní lidé, kteří žijí a pracují vedle hlavních hrdinů. Tento typ postav zahrnuje především dělníky z dolu a z továren, o kterých se dozvídáme jenom to, že jsou dobří komunisté. *Lebeda*¹⁷⁵ *je starý dobrý bolševik, jizvy má od toho, že ho tloukli a on jim do očí křičel: „Ať žije komunismus!“*¹⁷⁶

Zcela kladným dojmem působí vojáci Rudé armády, kteří nás přišli osvobodit. Rusové jsou líčeni jako krásní a stateční hrdinové. *Najednou, kde se vzal, tu se vzal, plavně přijíždí z lesa důstojník na bílém koni. Byl mladý jako jaro, přes rameno měl samopal, na furažce hvězdu.*¹⁷⁷

¹⁶⁷ Postava z románu *Luisana se probouzí*

¹⁶⁸ Postava z románu *Nástup*

¹⁶⁹ Postava z románu *Nástup*

¹⁷⁰ Postava z románu *Život proti smrti*

¹⁷¹ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 100.

¹⁷² Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 101.

¹⁷³ Postavy z románu *Nástup*

¹⁷⁴ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 153.

¹⁷⁵ Horník z románu *Luisiana se probouzí*

¹⁷⁶ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 21.

¹⁷⁷ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 327.

Mezi výrazně kladné postavy patří postavy socialistických žen. Domov v budovatelských románech opouští svou dřívější hodnotu, již nepředstavuje útočiště, kde by hrdinové společně trávili svůj volný čas a zasedli ke společnému jídlu. Žena ztrácí svou roli ochránkyně domova, její úkol není pouze vařit a starat se o domácnost a rodinu. Ideálem ženy se stává žena-spolubojovnice, žena-soudružka, postavy žen-matek nebo žen-milenek jsou odsuzovány.¹⁷⁸ Žena se má stejně jako muž podílet na budování socialistické společnosti. Ženy bojují za to, aby měly stejné podmínky jako muži. V tomto ohledu jsou budovatelské romány velmi feministicky zaměřeny.¹⁷⁹ Ženám je umožněno studovat, zájem mají především o technické nebo zemědělské obory a také o mužská řemesla, např. Keto¹⁸⁰ vystudovala vysokou agronomickou školu. Ženy zastávají funkce ve vysokém postavení, např. Sofija Alexandrovna¹⁸¹ pracuje jako vedoucí továrny.

Socialistická žena se nestará o svůj zevnějšek, neboť krásnou ji činí její práce, odhodlání a oddanost komunistickým ideálům. Socialistická žena se nemaluje, obléká plášť, případně jiný pracovní oděv. U žen je oceňována ráznost, díky níž prosazují svůj politický názor, urputně pracují, odbývají posměšky mužů a zajišťují chod domácnosti. Některé ženy chtějí pracovat i přes odmítavý postoj mužů, např. Antošova žena Andula.¹⁸²

Příkladnou socialistickou ženu reprezentuje Zdena, partnerka Bagára, která začne pracovat jako účetní a korespondentka, aby pomohla nejen Bagárovi, ale i celé společnosti. *Měla rychlé pohyby, něco jako by stále hnalo kupředu a k činnosti její nevysokou postavu s plnou, pevnou hrudí, vystupující i pod volným pláštěm. Její tvář byla kulatá a růžová, jakoby stále připravená ke zpěvu nebo smíchu, ale její oči se dívaly soustředěně a vážně. (...) Vypadala dělně, jako člověk, který neví v klidu, co sám se sebou počít, a jehož neustále popichuje myšlenka na nevykonanou práci.*¹⁸³

Veškeré ctnosti socialistické dělnice jsou vtěleny do hornické dívky Anuš,¹⁸⁴ která je zachycena jako *štíhlé děvče v červeném šátku, v pracovních kalhotách. Jednu ruku měla většinou mužně v kapse. Ve chvíli nuceného okamžiku ji tam vklouzla i druhá.*¹⁸⁵ Anuš se nezálekne žádného problému, vykonává těžkou fyzickou práci, pracuje u hlavní výhybky v dole, avšak touží po práci ještě náročnější, chce se stát topičkou na důlní lokomotivě.

Zdena i Anuš svůj osobní život dobrovolně obětují službě společnosti.

¹⁷⁸ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008, s. 82.

¹⁷⁹ Bílková-Mikulášková K. *Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]*. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek. [online] 2009 [cit. 29. března 2009]. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>>

¹⁸⁰ Hrdinka z románu *Život proti smrti*

¹⁸¹ Hrdinka z románu *Život proti smrti*

¹⁸² Postavy z románu *Nástup*

¹⁸³ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 137.

¹⁸⁴ Hlavní hrdinka z románu *Luisiana se probouzí*

¹⁸⁵ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 17.

Lékařka Helena je v románě *Život proti smrti* zachycena jako živoucí, praktická ženská bytost, která celý svůj život brání komunistickou ideologií a bojuje proti nacismu. Po střetnutí s nacistickou mocí umírá, přesto svým životem vítězí nad bezcitným fašismem, neboť její život byl vybojován, prožit a naplněn. *Najednou jí sjel před očima blesk a Helenka spatřila zajiskřit se svět, kde není válek ani popravišť, padala někam do prázdna, ale česká země ji zachytila, a její vědomí zhaslo.*¹⁸⁶

Ženy věřící v komunistické ideály lépe snášejí utrpení, které jim přichystala druhá světová válka. Svým přístupem k životu a dobrými skutky pomáhají přežít i ostatním lidem. Komunistické ženy představují morálně i fyzicky nejsilnější vězenkyně koncentračního tábora. Mezi tyto silné komunistky patří lékařka Zdena.¹⁸⁷ *Neběželo jen o léčení, šlo o mravní tvář lidí; když bylo potřeba poradit se na tajné schůzi o zásadní věci, Zdenčino mínění převažovalo; když si zoufala některá z žen, běžela ke Zdeňce: mladá lékařka byla ustavičně obklopena a obtížena cizími osudy, jako by ani neprožívala svůj vlastní.*¹⁸⁸

Starší ženy, které již mají děti, pracují jako uvědomělé dělnice, nebo jsou v domácnosti, zajišťují běžný chod rodiny, uklízejí a připravují jídlo, obvykle namazaný chléb a kávu, které nosí svým mužům do práce, nebo připravují jídlo pro všechny členy schůzí, které se většinou konají doma u některého z dělníků.

Velmi nereálně jsou v budovatelských románech vykresleny postavy dětí, které nezlobí, nepláčou ani si nehrají, ale již ve svém útlém věku si uvědomují důležitost doby, ve které žijí. Neohroženě se vrhají do práce, aby pomohly svým rodičům a celé socialistické vlasti.

V románě *Luisiana se probouzí* při nedostatku pracovních sil přicházejí do dolu pomoci synové horníků, kteří touží pracovat jako skuteční dělníci. *[Lebedův syn Toník] Hořel pro každý pilník v tátově dílně. Lákal ho kladivo, svěrák, elektrická vrtačka, autogen. Přitahoval ho oprám, mašinky, bagry. (...) Za rok nastoupí na šachtu vedle otce.*¹⁸⁹

Také Mířa,¹⁹⁰ přestože ve válce ztratil matku, je odloučen od otce, nepropadá smutku, ale aktivně se zajímá o dění ve světě. *Mířa to pociťoval jako osobní zápas mezi Stalinem a Hitlerem, a pokud mu dovoľovala kopaná a jiné zábavy s kluky, žil v neustálém napětí.*¹⁹¹ (...) *Hodiny stával nad mapou a zapisoval praporečky do dobytých míst. Nedovedl by říci, proč si myslí, že přijde Rudá armáda, on si to nemyslel, on to viděl.*¹⁹² Sám se účastní Květnové revoluce v Praze, za obranu

¹⁸⁶ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 165.

¹⁸⁷ Postava z románu *Život proti smrti*

¹⁸⁸ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 257.

¹⁸⁹ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 226.

¹⁹⁰ Dvanáctiletý syn Helenky z románu *Život proti smrti*

¹⁹¹ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 223.

¹⁹² Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 371.

vlasti se nebojí nasadit svůj život. Dětskou, čistou, nepoznamenanou myslí věří ve vítězství Rudé armády.

Záporné postavy v budovatelských románech představují nacisté a kapitalisté. Při popisu záporných postav je věnována pozornost vnější charakteristice postav a zachycení jejich životního stylu. Popis záporných postav je podrobnější než popis kladných hrdinů.

Nacističtí Němci jsou zachyceni jako oškliví a bezcitní lidé, např. popis služky Grety:¹⁹³ *Stará vrásčitá hlava (...) seděla na dlouhém krku, rozšířeném u kořene strumou, lícní kosti i brada jí vystupovaly ostře pod zvarhanělou žlutou kůží, zobanovitý nos trčel osaměle a vzpurně z té zkázy, způsobené stářím, a překrýval scvrklá ústa. Ale vlasy, zplihlé, mastné a spojené za temenem v chudý uzel byly kupodivu dosud tmavé. Hlas zněl drsně hrdelně a s mužskou hloubkou.*¹⁹⁴

Nacistické ženy jsou líčeny jako mužatky bez kousku ženskosti a krásy. Elsa Magerová¹⁹⁵ představuje nacistické zlo, snaží se překazit plány příchozích budovatelů a uchránit svůj život. *Ani stopa vábivosti v těžkých ženských tvarech, ani nejslabší přísvit něhy v tuhém, nehybném obličejí. Na silných nohách boty vysokého mužského čísla.*¹⁹⁶

Pro postavy kapitalistů je charakteristická bezohlednost, sobeckost, roztahovačnost a chamtivost. Jejich záporné rysy jsou přehnaně vykresleny, ať už do výsměšné, nebo hrozivé polohy.¹⁹⁷ Vznikají tak obrazy záporných kapitalistů, kteří si libují v přepychu, nepracují a nechávají si sloužit, naproti nim stojí obrazy upracovaných a poctivých dělníků.

Kapitalističtí hrdinové dbají přehnaně o svůj vzhled a majetek, ke kterému obvykle přišli nepoctivou prací. Zajímají se jen o svůj osobní prospěch, zájmy společnosti jsou jim cizí.

Typické představitele kapitalistů zastupují doktor Rosmus a jeho žena.¹⁹⁸ *Vypadal velmi anglicky, hubený, sportovní zjev v hedvábné khaki košili, ruce v silných jelenicových rukavicích, hladce sčesané vlasy, rozdělené přesnou pěšinkou a mírně prošedivělé na spáncích.*¹⁹⁹ (...) Jeho žena, hubená, chudokrevná a šířaná touhou po majetku více než četnými chorobami, zamžikala promodralými víčky a nasadila si nejvznešenější výraz, jaký dokázala sehrát.²⁰⁰

Neupřímnost, vypočítavost a sobeckost poznamenávají vztahy kapitalistických hrdinů. Růžena Urbanová, která si nechá říkat vznešeně paní Ró, opustí svého muže, který kolaboroval, aby jí a sobě zajistil život v blahobytu, protože mu po osvobození hrozí vězení. „Ty dědku plesnivá, zkazils

¹⁹³ Postava z románu *Nástup*

¹⁹⁴ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 29.

¹⁹⁵ Nacistická správkyň v Grünbachu v románě *Nástup*

¹⁹⁶ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 124.

¹⁹⁷ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007, s. 280.

¹⁹⁸ Postavy z románu *Nástup*

¹⁹⁹ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 237.

²⁰⁰ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 237.

*mně celý život!“ vchrstla mu do obličeje. „Mám se kvůli tobě ještě nechat zavřít, kolaborante mizernej. Ne, na to se mám moc ráda.“*²⁰¹

Kapitalističtí hrdinové se obklopují přepychem, přestože ostatní lidé musí žít ve skromných podmínkách. Pijí koňak, aperitiv, kávu a kakao, kouří cigarety z dlouhé špičky ze slonoviny, ženy touží po nylonových punčochách, hedvábných županech a sametových šatech. *Vždyť takové maličkosti zvyšují půvab života a dávají mu pravou cenu.*²⁰²

Kapitalističtí hrdinové kritizují komunistickou vládu, doufají v její brzký konec a v návrat starých časů.

Mezi záporné postavy se řadí tzv. záškodníci a špióni, kteří vypadají jako obyčejní dělníci, ale mají nekalé myšlenky a úmysly a svou tajnou činností poškozují práci socialistického lidu. Dříve než dojde k jejich odhalení, hlavní hrdinové tuší, že tyto postavy něco skrývají. Čtenáři o činnosti záškodníků většinou vědí, ostatní postavy nikoli.

Další typ postav socialistického románu tvoří představitelé intelektuální vrstvy, zpravidla jde o muže středního a vyššího věku, kteří spojují ve svém myšlení sílu rozumu i bezpečí přísně prokalkulovaného přístupu k životu. Ke komunistickým názorům přistupují s přezíravou nedůvěrou, danou pocitem nadřazenosti nad nevzdělanými dělníky. Na rozdíl od kapitalistů mohou projít osobní proměnou, která je nasměruje na správnou cestu vedoucí ke komunismu.²⁰³

K těmto postavám patří Václav Brendl,²⁰⁴ český vlastenec, který přijel do Grünbachu, aby se ujal poštovního úřadu. V Grünbachu pochopí sílu komunistických myšlenek, které v něm nejprve vyvolávaly nedůvěru, a stane se komunistou. Podobným vývojem prochází i jemný intelektuál Stanislav,²⁰⁵ který se po sblížení s odvážnou dívkou Andělou zapojí do ilegální činnosti proti nacistům.

Prerodová hrdinová představují jediné postavy budovatelských románů, které procházejí určitou proměnou, vývojový proces však probíhá u všech postav podobně. Vzdělaní lidé se nejprve obracejí k demokratickým ideálům první republiky, postupně ale přehodnocují argumenty komunistické ideologie. Uvědomují si, že komunisté jsou vzdělaní, ušlechtilí lidé, kteří se snaží nezištně vykonávat samé dobré skutky, čímž vytvářejí radostný svět, ve kterém se žije podstatně šťastněji a svobodněji než v západních zemích. Hrdinové opouštějí své staré názory a přiklánějí se ke komunistické většině a jejím ideálům.

²⁰¹ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 380.

²⁰² Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 361.

²⁰³ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Akademie, 2007, s. 280.

²⁰⁴ Postava z románu *Nástup*

²⁰⁵ Syn Nelly a Petra Gamzových a bratr energické lékařky Helenky z románu *Život proti smrti*

Přerodem neprocházejí pouze vzdělání jedinci, ale i obyčejní lidé, kteří nejprve nemají vyhraněný názor na politickou situaci, ale posléze si uvědomují perspektivu socialismu a přijmou jeho ideály.

Výraznou přerodovou hrdinku představuje Klára Podvalová,²⁰⁶ písarka, která pracuje pro kapitalistického závodního Bergra. Po jeho odvolání na místo závodního přichází Ondřej Černý, pod jehož vlivem Klára ztrácí kapitalistické manýry a proměňuje se v pracovitou ženu, která staví zájmy společnosti nad své osobní zájmy. *Neznámý, silný pocit ji hrál. Nikdy dosud nepoznala radost z vykonané práce. Nepoznala tvůrčí radost z činnosti.*²⁰⁷

Hrdinové budovatelských románů chybují, ale své chyby si uvědomují a důsledně je napravují. Sebekritika, náprava a přerod hrdiny jsou chápány jako morální vlastnost člověka, který byl vychován v socialismu.²⁰⁸

Komunismus přináší lidem morální i duchovní zázemí, náboženství je považováno za zbytečné a přežitě. Dochází k potlačování víry samotné i jejich atributů. Hrdinové románů se vzdávají křesťanské víry, aby přijali komunismus. Přerod křesťanky v komunistku je zachycen na postavě Blaženy,²⁰⁹ která opouští křesťanskou víru v koncentračním táboře. *Blažena bývala věřící. Její prostá ženská přitahovala křesťanské oslavě narození a vzkříšení a její vrozená dobrota lásce k bližnímu.*²¹⁰ Křesťanská víra ji v táboře zklamává, nedokáže a nechce odpustit nacistům. *Blažena nacistům neodpouštěla a odpustit nemohla a nechtěla. A jaký to byl hluchý a netečný Bůh, tam nahoře v neurčité výši, když oslyšel zoufalý pláč nevinných a dopouštěl na ně hříchy volající do nebe.*²¹¹ Blažena procitne a uvědomí si, že Bůh neexistuje. *V tu ránu Blažena pocítila, jak se v ní cosi dávno podemletého a nalomeného střemhlav kácí, snad vzdušné chrámy náboženství, a učinilo se v ní kruté jasno: Bůh není.*²¹² Z křesťanky se stala soudružkou a zajímala se o celý svět. *I ona jej jednou bude měnit, i ona!*²¹³

Důležitý díl vyprávění se vztahuje k představitelům komunistické strany, především k

A. Zápotockému a K. Gottwaldovi. Tyto literární postavy však nelze slučovat s postavami reálnými. Jejich vlastnosti a situace, ve kterých jsou zachyceni, se neshodují s realitou.

V prezentaci vůdců komunistické strany se projevuje určitá podvojnost. Vůdce je na jedné straně pojímán jako jeden z mnohých, na druhé straně je postaven nad ostatní lid. Vůdce je obdivován

²⁰⁶ Postava z románu *Luisiana se probouzí*

²⁰⁷ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 243.

²⁰⁸ Machonin, S. Poznámky k některým zásadám socialistického realismu. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 245-249.

²⁰⁹ Postava z románu *Život proti smrti*

²¹⁰ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 245.

²¹¹ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 246.

²¹² Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 248.

²¹³ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 251.

jako vševědoucí hrdina, který může tvořit a měnit skutečnost, a zároveň je pojmán jako prostý dělník z lidu.²¹⁴

Klement Gottwald je popisován jako *křepký muž mezi čtyřiceti a padesáti léty, tmavovlasý a modrooký, jako většinou Češi. (...) Měl široké čelo, vlasy jako student, něco mladého v držení hlavy, živě zbarvený obličej hanáckého rolníka, mezi obočím hlubokou vrásku od přemýšlení. Ta rýha tvořila osu celé mužné tváře; v ní se sbíhalo vědomí odpovědnosti za mnoho lidských věcí.*²¹⁵

Gottwald se zajímá o vše, co se v republice děje, často si zve k sobě delegace, aby pohovořil s dělníky, nebo pořádá proslovy, na které dělnický lid přijíždí. S mnohými dělníky si podá ruku a promluví s nimi několik slov. S Gottwaldem se setkali Bagár, Galčík a Zdena²¹⁶ i Ondřej Urban.²¹⁷

Vedle Gottwalda v románech často vystupuje postava Antonína Zápotockého. *Starý vůdce revolučního Kladna, delegát na prvním sjezdu Kominterny v Moskvě roku dvacátého, muž, který osobně poznal Lenina, zkušený odborář a komunistický poslanec za kladenský kraj, šest let vězněný v koncentračním táboře v Sachsenhausenu.*²¹⁸

Představitelé vůdců SSSR jsou přítomni na obrazech, které visí v domácnostech, v kancelářích a v továrnách, tím alespoň obrazně dohlíží na dění ve společnosti a lidem připomínají, kdo jsou jejich vůdcové a za co bojují. *Lenin se vykláněl špičatou bradkou z obrazu, pod ním letěl prapor a on promlouval jedinou řečí, řečí Internacionály. K ženám hovořícím mnoha jazyky. A Stalin s bystrým a rozhodným výrazem tváře, s chytrými přivřenými očima, se usmíval na dílnu a navlas to měl spočítané, proč to jde s kopce v staré Evropě, kde s Ondřejem bez práce vyrazili dveře, a proč mohli tkalce hned postavit k dílu v dělnické zemi.*²¹⁹

Představitelé komunistické strany v budovatelských románech vystupují jako přátelští, zkušení a moudří vůdcové, kteří se nebojí navštívit své vojáky během války na frontě, aby je podpořili a dodali jim odvalu. Zajímají se o starosti každého dělníka a všem socialistickým lidem se snaží zajistit mír a blaho.

Naproti tomu Edvard Beneš je zachycen jako slabý muž, který nedokázal ubránit naši republiku v roce 1938 a poté se nestaral o českou zemi a český lid. *Když byl prezident v Moskvě, vrchní velitel ho pozval k československé jednotce. To víte, že si vojáci přáli, aby k nim přijel prezident republiky, za kterou bojovali a krváceli. Ale pan prezident se omluvil. Ani na slovenskou frontu za nimi nepřišel. Jedinkrát nebyl za vojáky z východní fronty a kluky to mrzelo.*²²⁰

²¹⁴ Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008, s. 103.

²¹⁵ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 136.

²¹⁶ Postavy z románu *Nástup*

²¹⁷ Postava z románu *Život proti smrti*

²¹⁸ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 325.

²¹⁹ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 29.

²²⁰ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 424.

V budovatelských románech dochází ke zkreslování obrazu revolučního vývoje skutečnosti do určitého racionálního schématu. Schematizace deformuje obraz člověka, ztěžuje nebo znemožňuje vytváření silných a přesvědčivých literárních typů. Charakterové vlastnosti, názory a činy postav jsou odvozovány z jejich třídního původu. Pro postavy je charakteristická plochost a malá životnost.²²¹ Postavy se jednoznačně dělí na kladné a záporné. Kladní hrdinové se stávají příkladnými reprezentanty své třídy, jsou záměrně ochuzováni o popis nitra, ale i zevnějšku, vytváří tak kladné typy socialistických lidí, se kterými se má čtenář ztotožnit a následovat je.

6.7 Děje a zápletky

*Těžce, váhavě, nesmírně pomalu se rodí svět, po němž toužíš. Jedno se míchá do druhého. Klademe už základy, nebo stále jen odklízíme trosky toho, co jsme zbořili svým bojem. Jedno i druhé. Jen klid a trpělivost. Dělej, co musíš udělat dnes, abys mohl zítra začít s něčím novým. Jen se dívej dopředu, to tě vede a dává ti sílu, ale udělej pořádně, co máš udělat.*²²²

Myšlenka o tvorbě nového spravedlivějšího světa v socialismu vytváří základní téma budovatelských románů.

Dějová linie a zápletky podléhají schematizaci a jsou ovlivněny komunistickou ideologií. Vznikající konflikty se netýkají pouze jednotlivce, ale celé společnosti. Rozhodující scény mají skupinový ráz, k zásadním konfrontacím a rozhodnutím dochází při veřejných shromážděních a na schůzích, nestaví se v nich proti sobě jednotlivci, ale lidské množiny.²²³

Konflikty vznikají střetnutím dobra (komunismus) a zla (kapitalismus), dobro vždy vítězí a zlé síly jsou poraženy.

Základní dějová linie vypadá v mnoha budovatelských románech podobně. Končí druhá světová válka, při bojích s Němci se ukazují charaktery hrdinů. Kladní hrdinové po ukončení války začínají obnovovat činnost v prostorách, které byly zničeny válkou a předešlými kapitalistickými majiteli. Budování nové skutečnosti se zprvu jeví jako práce velmi nesnadná a obtížná. Do prostoru přichází mladý komunista, aby odhalil záškodníky a nedostatky v pracovním procesu. Nedokonalosti pracovní činnosti dělníci společnými silami odstraní, čímž se jim otevře cesta ke spokojené budoucnosti.

Hlavní zápletky tvoří v budovatelských románech boj se záškodníky a proradnými kapitalisty, kteří záměrně kazí práci socialistickému lidu, a překonávání technických a přírodních problémů,

²²¹ Hájek, J. *Problémy a výhledy dnešní prózy*. Praha: Orbis, 1957, s. 61.

²²² Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 316.

²²³ Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007, s. 279.

kteře znesnadňují dělníkům práci. Kladní hrdinové překážky zdárně odstraní a zefektivní pracovní činnost.

Do hlavní dějové linie je vloženo jen minimum vedlejších dějů, které se navzájem podobají. Nejčastěji vedlejší dějová linie zachycuje lásku hlavního hrdiny, napravení v jádru dobrého, ale neuvědomělého člověka a jeho vstup do strany, uvědomělou pomoc starého dělníka mladým hrdinům nebo ironicky líčí život bohaté rodiny.

Toto schéma porušuje román *Život proti smrti*, který představuje poslední díl románové trilogie, která začala vznikat ve třicátých letech.²²⁴ Děj románu spadá do období druhé světové války. Téma románu tvoří boj proti nacismu, kterého se nejsrdnatěji účastní postavy komunistů.

Druhá světová válka je chápána jako střetnutí dvou neslučitelných principů, po jejím ukončení je svět rozdělen na dvě části, na svět kapitalismu a na svět komunismu. *Tahle válka je historické střetnutí dvou hospodářských systémů a dvou mravních světů, imperialismu a socialismu, dvojího pojetí světa, které rozděluje lidstvo ne tak podle státních barev, jako podle společenské skladby, dvou vyznání, které se navzájem vylučují, propagace násilí a nadřazenosti ras, a víry v rovnost plemen a v lidské soudružství.*²²⁵

Druhá světová válka vstupuje do života hrdinů a odhaluje jejich charakter a morální postoje. Ondřej Urban pracuje v Gruzii, kam odešel, když v Čechách ztratil práci. *Vydal se do dělnické země a tam mu narovnali záda, zvedli hlavu a vrátili mu jeho lidské sebevědomí.*²²⁶ V SSSR poznává svou dívku Ketu, která po vypuknutí války odjíždí pracovat jako zdravotní sestra v lazaretním vlaku. Ondřej odchází bojovat na frontu i v cizině neustále myslí na svou rodnou zemi a bojuje za ni. Na konci války se Ondřej a Keto šťastně shledávají v Praze.

Československo okupují nacisté. Tvrdý osud zasahuje rodinu komunisty Gamzy, který pro své názory umírá v koncentračním táboře. Jeho dcera, lékařka Helena, je zabita, protože pašovala vitamíny pro politické vězně, léčila ilegální pracovníky, překládala a rozšiřovala sovětské zprávy. Její muž Toník se musí skrývat, neboť se podílí na ilegální činnosti. *Byl rozhodně stvořen k tomu, sestrojovat dobré věci, aby lidé šťastněji žili. Konstruovat pro ně motory, aby jezdili, aby létali. Místo toho se potlouká bez domova a vyhazuje s dělníky do povětří vojenské vlaky, aby to bralo rychlejší konec. Dělá svědomitě svou práci, ale je to práce, která netěší.*²²⁷ Čeští lidé si vážili lidské práce, ve válce ale musí práci tajně sabotovat, aby poškodili německý průmysl a urychlili porážku nacistických vojáků. Práci se snaží sabotovat i vězni v koncentračních táborech, vězeňkyně záměrně lámou jehly, kterými šijí nacistické uniformy.

²²⁴ M. Pujmanová: *Lidé na křižovatce* (1937), *Hra s ohněm* (1948), *Život proti smrti* (1952)

²²⁵ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 72.

²²⁶ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 44.

²²⁷ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 282.

Do koncentračního tábora se dostávají i ženy z Lidic, z vesnice, která byla po atentátu na Heydricha vypálena. Ženy celou válku nevědí, že ztratily domov i své muže, kteří byli zabiti, a doufají, že se vrátí domů. Po válce ale místo své vesnice nacházejí lán s obilím. *Byla to bolest nade všechno lidské pomyšlení, taková bolest, že už přesahovala osobní mez; a Blažena věděla, že je třeba chopit se té strašné bolesti v opojné svobodě a udělat z ní něco dobrého pro všechny živoucí lidi.*²²⁸ Lidickým ženám pomáhá utrpení překonat víra ve spravedlivý socialistický svět.

S komunismem se ženy setkávají v koncentračním táboře, kde komunistky patří mezi nejsilnější a nejsolidárnější vězeňkyně. *Himmler (...) byl kdysi profesorem matematiky. Ale to si nespočítal, že kolik zakládají s Hendrichem koncentračních táborů, tolik založili ilegálních škol komunismu. Staré kádry, lidé pevní jako ze žuly, nesmlouvaví a krásní, politicky zkušení a lidsky účinní, dostávali tam do rukou měkké, naivní a nezkušené nováčky a pomáhali jim a utvářeli je.*²²⁹

S koncem války v Praze propuká revoluce. Kapitalisté, kteří spolupracovali s nacisty, se snaží uprchnout, mění své názory a společenské postoje. Komunisté vítají Rudou armádu a připravují se na obnovu republiky. *Svou novou lidovou republiku si práci vybudujeme. Základem k té stavbě naší lidové republiky je přátelství k Sovětskému svazu; ale jedině prací našich rukou a hlav, rozumnou organizací a dobrou disciplínou dostaneme stavbu naší republiky pod střechem.*²³⁰

Děje románu *Nástup* a *Luisiana se probouzí* začínají v roce 1945 po ukončení druhé světové války. Počátek románů je spojen s příchodem mladého hrdiny do neznámého prostoru, ve kterém touží vytvořit socialistickou společnost, ale než se mu to povede, musí překonat mnoho překážek. Jiří Bagár přijíždí budovat nový Grünbach. Ondřej Černý je povolán do hnědouhelného dolu, aby zde vzkřísil skomírající těžbu.

Jiří Bágár nepřijíždí do Grünbachu sám, ale ve skupině čtyř mladíků. Bagár a Antoš chtějí upřímně přetvářet svět v duchu socialismu. Trnec a Rejzek se zajímají pouze o své osobní zájmy.

Při osídlování pohraničí se rozvíjí konflikty mezi starousedlíky a nově příchozími obyvateli. Největší problémy vznikají s německým obyvatelstvem, které je nutné vysídlit. Na odsun německých obyvatel mají Češi podle dobových názorů právo. *Není to akt msty. Msta je nesmysl a není to dějinný činitel. Tady se prostě jen odehraje vrchol národní a počátek socialistické revoluce. Národ uplatní své právo na samostatný byt a lid na spravedlivý sociální řád.*²³¹

V postavách nacistů se ukrývá zlo, které je nutné odstranit. Toto společností přijímané pravidlo převyšuje i rodinné vztahy. Rejzek vyhání z domu svou nacistickou matku, sám odejít nemusí,

²²⁸ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 241.

²²⁹ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 250-251.

²³⁰ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 326.

²³¹ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 81.

protože s českým otcem bojoval proti nacistům. *Budu vyhánět vlastní mámu. Ale já mám právo to udělat, nebudu to dělat na cizím, ale na svém.*²³²

S odsunem Němců je spojeno zničení vlastní buržoazie, které je vyčítáno, že se v roce 1938 spojila s fašisty, *aby si zachránila kůži.*²³³ Buržoazii je potřeba odstranit, aby se zabránilo návratu kapitalismu a fašismu. *Buržoazie bude chtít dostat všechno do starých kolejí a rozšířit svůj majetek a svou moc o majetek vyhnaných Němců. Odpadky, o něž nebude stát, bude házet smečkám chtivých chudáků, aby z nich nadělala maloměšťáky a své spojence.*²³⁴

Někteří nacisté se nechtějí vzdát, doufají v pomoc amerických vojáků, ukrývají se a škodí novým obyvatelům, kteří přicházejí do pohraničí z vnitrozemí. Mezi největší nepřátele Grünbachu patří bývalý starosta Röhling a Elsa Magerová, kteří číhají na svou příležitost, aby mohli zničit majetek, který by tu po nich zbyl, např. krávy a dobytek vyhánějí za hranice nebo ho otráví českým zemědělcům ve chlévech.

Čtenář na rozdíl od postav románů o jejich činnosti a úkrytu ví. Kladní hrdinové se snaží odhalit a potrestat záškodníky. V románu se tak objevuje dobrodružná a kriminální zápletka.

Nepřátelé jsou při nočním zásahu členů správní komise Grünbachu objeveni. Němci se pokusí utéci, ale jsou zajati a posláni k soudu, aby byli spravedlivě odsouzeni.

Po odsunu Němců se provádí soupis a rozdělení zbylého majetku. Noví osídlenci začnou s poctivou prací směřující k obnově zemědělství v pohraničí. *On i celá jeho rodina se pustili s radostí do práce. Sklidili dříve než němečtí hospodáři. A u nich na dvoře, ve chlévech a vůbec všude, kdo k nim přišel, mohl to vidět na vlastní oči, pořádek radost pohledět. Zkrátka pochopili správně svůj úkol.*²³⁵

S obnovou zemědělské činnosti je spojena kolektivizace vesnice.

Další významnou událost představuje obnovení činnosti v továrnách, které jsou poničeny válkou a dřívějším kapitalistickým hospodařením. V románu *Nástup* se jedná o obnovu činnosti v textilce a v továrně na kuličková ložiska.

O budovu textilky se v noci strhne přestřelka mezi německým obyvatelstvem a nově příchozími budovateli. Továrna je zdárně vybojována a nově příchozí textiláci v ní obnovují výrobní činnost.

Továrny podléhají znárodnění. *Tady se budou brát fabriky pánům, tady se bude dělat socialismus. Chtěl bych u toho být, čekal jsem na to celý život.*²³⁶ Kapitalisté znárodnění kritizují a požadují soukromé vlastnictví. Kapitalista Rosmus, který řídí továrnu na kuličková ložiska, rozhodne, že se

²³² Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 26.

²³³ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 22.

²³⁴ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 81.

²³⁵ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 278.

²³⁶ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 56.

nebude vyrábět, ale budou se pouze udržovat stroje, až do doby, než bolševismus pomine a továrna se stane jeho vlastnictvím. Rosmus tak brání rozvoji socialistického průmyslu.

Dřívější události nepoškodily pouze továrny, ale i uhelné doly. Ondřej Černý přichází do dolu Luisina, aby zde obnovil a poté zvýšil těžbu hnědého uhlí. Důl nachází ve zpusťšeném stavu, vidí staré stroje, které tu zbyly ještě po kapitalistických majitelích. Kapitalisté se o své pracovníky nikdy dobře nestarali, zneužívali pracovní sílu a šetřili na technickém zázemí.

Němečtí okupanti nepracovali na dole systematicky, nezajímala je celková práce, ale chtěli pouze vytěžit dostatek uhlí. Svou těžbou zavinili poničení dolu a sesunutí jižního svahu.

Činnost dolu poškodil také bývalý závodní Berger, který sabotoval práci v dolu. Záměrně se snažil těžbu dolu omezit, neboť doufal, že se komunistická revoluce neuskuteční a důl vyvlastní. *Bývalý závodní Berger dovolil, aby stav osazenstva klesl tak, že je nemožné udržet jedinou směnu. Není dělnictvo na odkrývce.(...)Morálka některých lidí je podryta. Jejich úsilí se často vybíjelo na pracích, které se ukázaly jako špatné.*²³⁷

Soustava dopravy v dolu je naprosto nevyhovující. Vlaky, bagry a rypadla si navzájem překáží v práci, stroje často stojí a zahálejí.

Nový závodní si všechno důkladně prohlédne, promluví s každým horníkem, rychle vše promyslí a naplánuje postup práce:

„Od příštího pondělka se bude pracovat na dvě směny. U naftového bagru na tři.“

*Zapůsobil to jako bomba. Všichni měli takové tajné přání. Každý ze shromáždění se chtěl tak rozjet, rozmáchnout. Přece vědí, jak je třeba těžit!*²³⁸

Závodní se rozhodne, že těžbu v dole do týdne pouze neobnoví, ale také zvýší její výnosy.

„My zvýšíme

těžbu

o třetinu. Místo čtyřiceti vagonů budeme dávat šedesát.“²³⁹

Horníci, aby dodrželi plán, musí pracovat přes čas, což jim ale vůbec nevadí, ba naopak jsou rádi, že se mohou aktivně podílet na těžbě a přispívat k budování socialismu.

Kladní hrdinové se dennodenně snaží zlepšit svou práci, aby vytvořili dostatek materiálních produktů, kterými by zajistili všem lidem spokojený život. Hrdinové se neustále zaobírají myšlenkou, jak zefektivnit výrobní činnost a ulehčit dělníkům práci, promýšlí zlepšovací návrhy a uvádějí je do praxe. *Ondřej podal zlepšovací návrh; kamarád, který uměl rýsovat, mu pomohl.*

²³⁷ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 23.

²³⁸ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 27.

²³⁹ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 28.

*S tlukoucím srdcem čekali na schůzi, kde se to mělo rozhodnout. Co tomu řeknou odborníci? Návrh byl přijat a Ondřej blažený.*²⁴⁰

Stroje tu a tam vypoví službu nebo se rozbijí. Dělníci neváhají ani minutu, pouští se do jejich nelehké opravy, aby stroje vrátili znovu do provozu. *Včera večer si zakladač postavil hlavu. Sobecky vzal mladému technikovi celou noc. Ondřej Černý ji rád obětoval. Odškodnilo ho vítězství nad odkrývkovým kolosem. Ráno byl stroj v pořádku.*²⁴¹

Těžbu provázejí neplánované nepříjemnosti, vážné zásobování jídla, prší, horníci v práci nepostupují tak rychle, jak si představovali. Závodní musí znovu probudit v lidech nadšení do práce. *„Soudruzi, první neúspěch nás nesmí zlomit. Na těžké cestě jsou vždycky překážky. Je třeba zachránit těžbu pro republiku, a proto druhá směna na odkrývce zůstává jako hlavní náš úkol. Druhá směna musí být. Rozumíte, musí!“*²⁴²

Práci na dolu komplikuje záškodnická činnost. Čtenář opět o této činnosti ví, postavy nikoliv. Podvratné akce iniciují bývalý závodní Berger a dřívější akcionář dolu Veingang. *„Oba přece chceme totéž,“ začal bývalý těžař. „Aby jim to nešlo. Na to se musíme domluvit.“*²⁴³ Chtějí nenápadně poškozovat práci horníků, aby byl důl uzavřen a oni ho mohli vyvlastnit. *„Drobná práce zevnitř, tak se musí postupovat.“*²⁴⁴ Po vesnici šíří nepravdivé zprávy, že činnost v dolu je nebezpečná, protože hrozí další sesuvy jižního svahu.

Veingang si k sobě pozve Musila, topiče na hlavním důlním bagru. Ukáže mu fotku, která Musila usvědčuje z toho, že působil jako esesák. Veingang začne Musilovi vyhrožovat, že jeho minulost vyzradí, pokud s ním nebude spolupracovat. Musil souhlasí se spoluprací. V noci se vypraví do dolu, aby zde uvolnil vagóny, které měly sjet do šachty a rozbít se. Záškodník je ale překvapen horníkem Lebedou, který stihne vozy zajistit, a zabráni tedy jejich úplnému zničení. Lebeda za svůj hrdinský čin zaplatí životem, neboť ho Musil zabije. Musil po tomto incidentu uteče na západ. *Esesman viděl kolem sebe uniformy americké Military Police.*

Usmál se.

*Byl mezi svými...*²⁴⁵

Po Musilově útěku je prozrazena jeho záškodnická činnost a potvrdí se pochybnosti závodního Ondřeje, který Musilovi od počátku nevěřil.

²⁴⁰ Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 39.

²⁴¹ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 5.

²⁴² Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 165.

²⁴³ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 70.

²⁴⁴ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 71.

²⁴⁵ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 340.

Ve městech se na pomoc horníkům organizují brigády, jejich pořádání znesnadňuje zastaralá byrokracie a nechť měšťáků manuálně pracovat. Dělníci ale přijíždějí do revírů, aby zde dobrovolně pomohli horníkům. *V revírech již pracovaly brigády. Doba však byla dosud plná obtíží, křiku, zklamání a kvasu. Proti hrdinství a odříkání stálo opatrnickví, byrokratismus, záškodnictví a lajdáctví. Desítky a sta dělníků, skupiny i jednotlivci, vyjelo pomoci horníkům. Dělníci dávali týdny své dovolené, přijížděli i na dny. Sta překážek stálo v cestě nadšenému hnutí.*²⁴⁶ Dobrovolná práce má vychovávat a šlechtit lid, proto je třeba přistupovat k brigádám velmi zodpovědně. *Dobrovolná práce nám bude učit lidi novému myšlení, ale první brigádníci musí postavit prototyp brigády. Špatný začátek může hnutí poškodit.*²⁴⁷

Do dolu Luisiana mělo přijet třicet brigádníků, ti ale nedorazí a na Luisianu je přiřazeno osm brigádníků, zaměstnanců obchodního domu. *Obchodní dům Jahn a Vich splnil svou národní povinnost. Zrodila se brigáda, jež se měla postavit po bok nejuvědomělejším dělníkům-průkopníkům nového pojetí práce pro vlast a budoucnost.*²⁴⁸

Ve skupině brigádníků, kteří přijeli pracovat na důl Luisiana, jsou ve zkratce vykresleny základní typy postav, které se vyskytují v budovatelských románech. Skupina brigádníků se skládá z poctivě pracujících komunistů,²⁴⁹ z líných kapitalistů²⁵⁰ a politicky nevyhraněných jedinců.²⁵¹

Brigádníci z města nejsou zvyklí na tvrdý život horníků, stěžují si na nedostatek jídla, nelíbí se jim ubytování, ale především neumí manuálně pracovat. Mezi brigádníky vynikají komunisté, kterým tvrdá práce nevadí.

Brigádnickou skupinu rozvrací kapitalisté, kteří se snaží vyhnout práci, večer se dokonce opijí, což je pro horníky-komunisty nemyslitelné. Kapitalisté jsou z brigády vyloučeni. *Brigáda není rozbita. Vyplavala jen špína, odpadlo shnilé. Léblové a Nováčkové nemohou ohrozit brigádu a důl. Nedosahují výš, jak ke kolenům posledního kopáče ze šachty.*²⁵²

Politicky nevyhranění brigádníci se přiklání ke komunistům, chodí pracovat na šachtu i ve svém volnu, neboť jsou ohromeni socialistickou prací, která jim přináší radost a naplnění.

Při budování socialismu dochází ke konfliktům mezi příslušníky staré a mladé generace. Starý Roškot, děda mladé hornice Anuš, kritizuje práci na dolu, protože má obavy, že se nadělá do foroty a horníky postihne nezaměstnanost. Anuš se mu snaží vysvětlit, že minulost a její problémy se již nemohou vrátit, protože horníci pracují pod ochranou komunistické strany. „Každou hodinou

²⁴⁶ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 37.

²⁴⁷ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 106.

²⁴⁸ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 104.

²⁴⁹ Řidič Hulíček, jeho závozník Šimon a vedoucí brigády Pánek

²⁵⁰ Doktor Nováček a přednosta Lébl

²⁵¹ Mladík Nechyba, elektrikář Ryska a aranžér Kopta

²⁵² Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 268.

*práce, každým vozem hlíny, vagonem uhlí, se vzdalujeme od minulosti. Jen, dědo, řekni proč, proč jste prohráli? Proč vás bila šachta, páni, proč vás mohl kdekdo prodat? Neměli jste pevnou stranu a my ji máme.*²⁵³ Anuš chce, aby jim Roškot šel na šachtu, která trpí nedostatkem pracovní síly, pomoci. Roškot to odmítá, ve skrytu duše by jim rád pomohl, ale myslí si, že je již příliš starý.

*„A to, holka, ne! Tam se hrabat nebudu. Udělali jste si revoluci, roztáčí si kola. A teď vám tam bude starý dědek pro legraci, ne? Devatenáctiletý kluk na největším bagru! Osmnáctiletý na mašině! Sedmadvacetiletý závodní! Kdo to dřív viděl? Udělejte si ten socialismus. My jsme to nedokázali.*²⁵⁴

Roškot ale přestane trucovat, uvědomí si, že mladým horníkům může pomoci, protože na dole pracoval již jako mladík a ví, kudy vedou šachty. Přijde na důl a horníky ujistí, že se jižní svah již nezřítí. Návrat do dolu ho utvrdí v nevyhnutelnosti nástupu socialismu. *Vdechoval nejlepší vzduch na světě. Vůni šachty, hlíny, rezu, oceli a potu svobodné práce. Mlčenliví lidé viděli velký lesk v očích starého havíře. Tak se nemohou lesknout samy oči.*²⁵⁵

Nejdojemnější scény budovatelských románů zachycují vstup hrdinů do komunistické strany. Vstup do strany představuje nejvýznamnější okamžik v životě postav.

Do strany se rozhodne vstoupit Václav Brendl z *Nástupu*:

„Je to vážný krok, příliš vážný.“ [Brendl]

„A vy jste vážný člověk. Jistě jste o něm uvažoval.“ [Bagár]

„Uvažoval a ptal se, budu-li mít dost síly, abych splnil, co z něho vyplyne.“ [Brendl]

„Kolik síly má člověk, je-li sám? A na soudružství jste zapomněl?“ [Bagár]

„Máte pravdu,“ řekl Václav Brendl, jako by se něčemu podívoval. (...)

„Donesu vám sama přihlášku,“ řekla Zdena teple. (...)

„Je to příliš velká čest po mne,“ řekl Brendl zadržlým hlasem, „příliš velkou důvěru ve mne kladete. Přišel jsem, cizí člověk, od prvního dne jste mi podali pomocnou ruku. Nezapomenu nikdy, nemohu zapomenout. Nosím to v sobě. Jsem váš.“

Mlčeli všichni tři. Přívál citu je hnál k sobě, bylo to příliš silné, bloudili očima po krajině kolem sebe. Zdena cítila, jak jí vlhnou oči. Bagára svrbělo na špičce nosu. Brendl si sňal brýle a horlivě je čistil velkým modrým kapesníkem. (...)

*„Nepochybuji už. Byl to skutečně den, ve kterém se život mění od základů. Ještě jednou vám děkuji. Je třeba se rozejít, práce čeká. Děkuji a na shledanou.“*²⁵⁶

²⁵³ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 83.

²⁵⁴ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 219.

²⁵⁵ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 323.

²⁵⁶ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 338-339.

Vstup do strany představuje jeden z mála momentů, kdy hrdinové projevují své city a pohnutky. Osobní život hrdinů většinou nepodléhá žádným zvratům. Líčení událostí, které se týkají jen soukromí hrdinů, je v budovatelských románech věnováno několik málo pasáží.

Milostný život hrdinů do děje nezasahuje. Pokud se muž a žena rozhodnou pro společný život, domluví se na tom. Pro partnery je nejdůležitější, že mají stejný pohled na svět a bojují za společnou věc, za socialismus. Navázání a upevnění vztahu proběhne během chvíle.

„Tak co, Jiřinko, jsme dohodnutí?“

„Nevím o čem.“ „Že se vezmeme a budeme spolu hospodařit?“

Slyšel, jak zatajila dech a pak zhluboka vydechla.

*Stála nehybně, vzhlížela k němu plnou tváří.*²⁵⁷

Komunisté navazují nekomplikované a příkladné vztahy. Konflikty vznikají pouze ve vztazích nestraníků. Neshody vedou k rozpadu rodiny obchodníka Knovíse,²⁵⁸ který se zajímá jen o peníze, obchoduje načerno s potravinami a pro sebe a svou rodinu vaří lepší jídlo než horníkům. Jeho dcera Marie si uvědomuje, že není správné povyšovat své osobní zájmy nad zájmy kolektivu. Marie se rozhodne od rodiny odejít, aby žila s komunistickým referentem Dobiášem, který jí otevřel oči a ukázal jí smysl života. *„Chtěla bych žít tvůj život. Závidím ti a začínám ti rozumět. Pro něco žít, něčemu tak věřit, dát tomu ruce, dny, každou myšlenku.“*²⁵⁹

Kapitalisté pěstují vztahy s lidmi stejného postavení, chovají se pokrytecky a neupřímně. Přátelství pro ně nic neznamená, zajímají se především o svůj vlastní prospěch. Paní Trncová,²⁶⁰ blondová pávice, (...) rozsévala kolem sebe blahosklonné úsměvy, předstírala demokratickou vlídnost vznešené paní. S každým ráda pohovořím, říkaly její úsměvy, ale nezapomínejte, kdo jsem já a kdo jste vy. Každý pěkně na své místo.²⁶¹

Nejvěrnější přátele všech lidí představují vojáci Rudé armády a obyvatelé Sovětského svazu. *Sovětskému svazu vděčíme nejen za svou svobodu a za život celého národa, ale že nám od prvních svobodných kroků nezištně pomáhal při každé příležitosti.*²⁶²

V závěru budovatelských románů hrdinové odhalí záškodníky a potrestají je.

V románě *Luisiana se probouzí* se ukáže, že největší nepřítel dolu je dřívější závodní Berger, který zatajoval údaje o šachtě. Dělníci se vzbouří a Bergera vyženou:

Hlouček se rozhořčeně slil do jediného slova:

²⁵⁷ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 226.

²⁵⁸ Postava z románu *Luisiana se probouzí*

²⁵⁹ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 349.

²⁶⁰ Postava z románu *Nástup*

²⁶¹ Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 191.

²⁶² Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 186.

„Ven!“

*Berger se otočil se špatně utajovaným spěchem a odcházel.*²⁶³

Dělníci se tak definitivně zbaví proradných kapitalistů, kteří mysleli jen na svoje egoistické záměry a zneužívali a utlačovali poctivé dělníky.

Dělníci společnými silami překonají všechny překážky, svůj plán splní ještě dříve, než si předsevzali. Nyní jim už nic nebrání v cestě za šťastnou budoucností v socialismu.

„...Budeme plnit své úkoly. Budeme bránit majetek lidu, aby už nikdy prokletý kapitál nezdvihl hlavu...“

Dělníci opakovali slovo za slovem, zřetelně. Poslední větu pronesli současně se závodním:

„Vybudujeme v naší vlasti socialismus!“²⁶⁴

²⁶³ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 324.

²⁶⁴ Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952, s. 365.

7 Závěr

Budovatelské romány podávají svědectví o době, ve které vznikaly a která byla ovládána totalitním režimem, jenž se nezdíral využit pro prosazování a upevňování svých myšlenek kulturu a umění.

Budovatelské romány zaujímají své místo v české literatuře, a přestože jsou prostoupeny komunistickou ideologií do té míry, že se staly pro čtenáře nezajímavými díly, představují významný „dokument“ o době svého vzniku. O období, kdy se komunistická ideologie nepodílela pouze na utváření fikčního světa budovatelských románů, ale především ovlivňovala realitu skutečného světa a jeho obyvatel.

V bakalářské práci jsem se zabývala budovatelskými romány, které reprezentují příkladný žánr socialistického realismu. Příběhy budovatelských románů zachycují cestu společnosti ke šťastné budoucnosti v socialismu. Přeměna společnosti je spojena s obnovou válkou zničené země. Kladní hrdinové musí při realizaci svých utopických myšlenek překonávat mnoho překážek. Bojují se záškodníky, kteří ničí práci socialistickému lidu, odstraňují technické a přírodní překážky, které znesnadňují pracovní proces. Přeměna společnosti se zprvu jeví jako práce obtížná a nesnadná. Komunističtí hrdinové všechny překážky společnými silami odstraní, čímž se jim otevře cesta ke šťastným zítřkům v socialismu.

Při analýze budovatelských románů jsem vycházela z románů *Nástup*, *Luisiana se probouzí* a *Život proti smrti*. Romány *Nástup* a *Luisiana se probouzí* obsahují charakteristické znaky a příběhy budovatelských románů. Román *Život proti smrti* některá typická schémata budovatelských románů porušuje. Všechna díla ale spojuje zejména jejich ideologické vyznění.

8 Literatura

8.1 Primární literatura

Pujmanová, M. *Život proti smrti*. Praha: Československý spisovatel, 1952.

Řezáč, V. *Nástup*. Praha: Československý spisovatel, 1985.

Sedláček, F. K. *Luisiana se probouzí*. Praha: Československý spisovatel, 1952.

8.2 Sekundární literatura

Publikace

Blecha, I. a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002.

Buriánek, F. *Česká literatura 20. století*. Praha: Orbis, 1968.

Buriánek, F. *Česká literatura první poloviny XX. století*. Praha: Československý spisovatel, 1981.

Gorkij, M. *Čtyři stati o literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1951.

Hájek, J. *K teorii socialistického realismu*. Praha: Československý spisovatel, 1984.

Hájek, J. *Problémy a výhledy dnešní prózy*. Praha: Orbis, 1957.

Ijezuitov, A. N. *Teoretické problémy socialistického realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1986.

Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. I 1945-1948*. Praha: Academie, 2007.

Janoušek, P. a kol. *Dějiny české literatury 1945-1989. II 1948-1958*. Praha: Academie, 2007.

Kondrad, K. *O revoluční tradici české literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1980.

Lederbuchová, L. *Průvodce literárním dílem*. Jinočany: Nakladatelství H & H, 2002.

Lehár, J. a kol. *Česká literatura od počátků k dnešku*. Praha: Lidové noviny, 2006.

Lenin, V. I. *O literatuře*. Praha: Svoboda, 1950.

Macura, V. *Šťastný věk*. Praha: Academie, 2008.

Mocná, D., Peterka, J. a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha a Litomyšl: Paseka, 2004.

Mukařovský, J. *Stranickost ve vědě a umění*. Praha: Orbis, 1949.

Neff, V. *Filosofický slovník pro samouky neboli Antigorgias*. Praha: Mladá fronta, 1993.

Nejedlý, Z. *O literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1953.

Nejedlý, Z. *O umění a politice*. Praha: Melantrich, 1978.

Nünning, A. *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006.

Petrnách, J. *Patnáct let české literatury 1945-1960*. Praha: Československý spisovatel, 1977.

Pytlík, R. *Sedmkrát o próze*. Praha: Československý spisovatel, 1978.

Rzounek, V. *Nástin poválečné české literatury (1945-1980)*. Praha: Československý spisovatel, 1984.

Václavek, B. *Tvorba a skutečnost*. Praha: Československý spisovatel, 1980.

Vlašín, Š. *Slovník literárních směrů a skupin*. Praha: Orbis, 1977.

Studie a proslovy

Hodrová, D. Václav Řezáč. Nástup. In *Česká literatura 1945-1970. Interpretace vybraných děl*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 70-79.

Hodrová, D. Žánrový půdorys tzv. budovatelského románu. In *Vztahy a cíle socialistických literatur*. Praha: Academie, 1979, s. 121-141.

Hrubín, F. Diskusní příspěvek. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 432-440.

Janáček, P. Socialistický realismus: Co s ním?. *Kulturní týdeník A2*, 2007, č. 22, s. 16.

Machonin, S. Poznámky k některým zásadám socialistického realismu. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 238-262.

Mukařovský, J. Ke kritice strukturalismu v naší literární vědě. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 139-147.

Nejedlý, Z. O realismu pravém a nepravém. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 217-224.

Nejedlý, Z. O kulturu národní a lidovou. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 1 /1945-1948/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 33-38

Seifert, J. Diskusní příspěvek. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 440-443.

Šámal, P. Cesta otevřená. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 2 /1948-1958/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 583-610.

Šámal, P. Jak se stát socialistickým realistou. Proměny textu po roce 1948. *Kulturní týdeník A2*, 2007, č. 22, s. 8.

Šámal, P. Poznámky k myšlení o literatuře v letech 1945-1948. In *Z dějin českého myšlení o literatuře 1 /1945-1948/*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, 2001, s. 449-512.

Internetové zdroje

Antonov, I. *Estetické požadavky socialistického realismu a jeho projevy v budovatelském románu*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008. Vedoucí práce: Mgr. Rostislav Niederle, Ph.D. [online] 2009. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/136724/ff_b/Prace.pdf>

Bílková-Mikulášková K. *Cestou otevřenou [Český ideologický román socialistického realismu (1950–1955)]*. Praha: FFUK, 1999. Vedoucí práce: Doc. Petr A. Bílek. [online] 2009. Dostupné z: <<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=48>>

Kouba, K., Schmarc, V. *"Tank míru" – Traktor jako popkulturní emblém československého socialistického realismu.* [online] 2009. Dostupné z:
<<http://www.sorela.cz/web/articles.aspx?id=31>>